KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLII. évf. Julius—Augustus. 4-ik füzet.

A görög keleti magyarok.

Szent István király nagyságát az ezer esztendős múltú magyar állam hirdeti, de alig hiszszük, hogy Imre herczeghez intézett emez intelme: „Lám! gyönge és töredékeny az egynyelvű és egyerkölcsű ország“, állampolitikai szempontból a mai viszonyok között helyes tétel volna. Sőt az akkori viszonyokra vonatkozóan is csak akkor foghatjuk föl igazi értelmét, ha Szent István királynak a „külföldiek befolyásáról és a vendégek tartásáról“ szóló I. Decr. 6. fejezetét egészben véve vizsgáljuk, mert a nagy király arra a kérdésre adja feleletként az intelmet: Honnan gyarapodott a római birodalom *kezdetben* és magasztaltattak föl dicsőségre a római királyok, ha nem onnan, hogy különféle tartományokból sok jelesek és bölcsek sereglenek vala oda?

Ily értelemben örvendetes volt az ország többnyelvűsége Nagy Lajos és Mátyás alatt, de aligha örvendetes jelenség reánk nézve az a többnyelvűség, a melyet a „mi római“ polgártársaink képviselnek.

S ha a vallási türelmetlenség idejében Erdély főbűnei között a 4 vallás is szerepelt, a modern Magyarország bűnei között kétségkivül az egységes magyar állameszme szempontjából főbűnökként jelentkeznek ama nemzetiségi nyelvek, melyek a mult bűneiből is védőszárnyaik alá veszik részben a felekezetiséget.

A XX. században, a fölvilágosodás korában, szinte anachronismus felekezeti kérdésekkel foglalkozni, de a mentegetőzés alól felment, hogy nem is felekezetiségekről, hanem a felekezetre nézve görög keleti magyarokról akarok szólani.

Szomorú szívvel ismételem, hogy görög keleti magyarok ma is vannak. Törvényeink ezekről így emlékeznek meg: *A görög keleti vallás se nem szerb, se nem román ajkú hívei.* Lássuk azonban nagy vonásokban a történeti tényeket.

Közismert történeti tény, hogy a magyarok államalkotása idejében a római és keleti vallás küzdött egymással és a magyaroknál is megjelentek úgy a római, mint a keleti egyház hittéritői s mivel az itt talált s tőlünk polgári jogot nyert népek nagyobb része már a görög keleti vallást vallotta, a magyarok is kezdetben inkább a keleti, mint a római vallást fogadták el. Szent Istvánnak — a pogány magyarok vezérének — e két vallás között kellett választania s az ő jövőbe látó mély bölcseségének tudják be azt, hogy a nyugati egyházhoz csatlakozott s ezáltal országunkat a nyugat-európai eszmekörbe bekapcsolta.

Ennek folyománya azután az a történeti tény, hogy a róm. kath. vallás Magyarországon a vallási egyenjoguság megvalósulásáig valóságos állam-vallássá fejlődött, mig a keleti egyház csak az 1790. XXVII. t.-cz. által nyer a Királyhágón inneni részekben az akkor már két százéves multtal biró prot. egyházak mellett törvényesen bevett vallás jelleget. Eladdig csak tűrt vallásnak volt tekinthető.

Az akkori Erdélyben az 1791: LX. t.-cz. intézkedik a görög szertartású nem egyesültekről, megerősitvén „a maga szabad gyakorlatában“.

Ezek az intézkedések arról tanúskodnak, hogy a görög keleti egyház ekkor már oly tényezőként szerepelt az államban, hogy a törvényhozás kénytelen volt annak jogállását meghatározni.

Azt azonban, hogy a görög keleti egyház minő módon fejlődött ily hatalmassá, csak akkor érthetjük meg, ha nem téveszt jük szem elől, hogy a magyar állam megalakulásának első évszázaiban a pogányság és kereszténység s ez utóbbi kebelében a nyugati és keleti egyház hivei minő küzdelmet vívtak és ha a görög keleti vallást követő románok és szerbek hazánkba való betelepedésének történetét részletesen ismerjük. S bár a keleti vallás hivei kezdetben fogytak is, mint fa a letarolt erdőn, de egy-egy közülök mag-faként megmaradt *és az e kérdéssel foglalkozó történettudósok történeti tényként tanítják hogy e korból származólag mind e mai napig maradtak magyarok a görög keleti valláson. Egyesekre vonatkozóan bebizonyitani azonban ép oly nehéz, mintha bárki is a honalapítás idejére akarná eredetét bebizonyithatólag visszavezetni.*

De emellett a beszivárgott és folyton szaporodó oláhság volt a görög keleti vallás tulajdonképpeni termőtalaja.

Az oláhok — az unio létesitéséig — kizárólag a görög keleti valláshoz tartozván, az oláhság fejlődésével együtt nőtt, fejlődött a gör. keleti egyház is. Az oláhokról szóló törvényeink tehát egyúttal a görög keleti vallás követőire is némi világot vetnek.

A magyarországi görög keletiek szaporodását jelenti a szerbek később részletezendő betelepedése is.

A görög keleti egyház fejlődése és törvényes elismerése azonban azt is bizonyitja, hogy a nem oláh és nem szerb görög keletiek aránylag kevesen lehettek, mert külön szervezet létesitésére évszázakon keresztűl nem törekedtek és különösen a görög keleti valláshoz tartozó magyarokról vajmi kevés adatunk van.

Erdélyre vonatkozóan a Comp. Const. I. Rész I. czim IX. articulusában olvashatjuk:

„Az oláh papok is hoztak olyan alkalmatlanságot be, *hogy némely nemes atyánkfiainak, kik közűlök ugyanazon sectán (valláson) vannak*, vagy magukon, vagy jobbágyokon törvénytelen büntetéseket cselekesznek, az vladica (püspök) is olyan dolgokba elegyiti magát, mely nem az ő tisztit illeti" stb.

E törvényhely kétségtelen bizonyíték, hogy az 1654–1669 évig hozott törvények idejében *az oláhokkal egy valláson, vagyis a görög keleti valláson* „nemes atyánkfiai" az magyarok valának, a kiket az oláh papok tulkapásai ellen törvényes védelembe kellett venni.

Az oláhok vallása, a görög keleti vallás bevettnek nyilvánitása előtt is azonban magukra az oláhokra és oláh-papokra vonatkozóan, nevezetesen Erdélyben, számos törvényünk volt, a mi a mellett bizonyít, hogy az „oláh, vagy görögök sectáján levők — kik pro tempore szenvedtetnek, usque beneplacitum principum et regnicolarum (A. C. I. R. 1. Cz. 3.)" „nem vévén eszökbe állapotjuknak alacsony voltát," már abban az időben is sok kellemetlenséget okoztak.

Ezek közűl fölhivom az Apr. Const. I. R. I. VIII. IX. Czim, III. R. 5. Czim, V. Rész 38—44 ed. Comp. Const. III. R. II. Cz. alatt foglalt törvényes határozmányokat.

Itt látom helyén valónak most már az előre bocsátott álta-

lános körvonalozás után történeti visszapillantást vetni a „görög keleti szerb“, a „görög keleti román“ és a „se nem szerb, se nem román“ görög keleti egyházak keletkesésére és kifejlődésére.

Történeti tény, hogy a magyar állam területén régi időktől fogva létezett görög keleti vallásuak közül a *szerbek* az *ipeki patriarcha alá*, a *románok pedig a károly- vagy gyulafehérvári metropolita alá tartoztak*.

Lipót királynak 1690. IV./6.-án kelt fölhivó kiváltságlevele folytán Csernovics Arzén patriarcha 40000 szerb családdal Magyarországba költözvén, a magyar korona országaiban akkor létező görög keleti vallásu szerbek és püspökeik alája rendeltettek és azonnal megalapittatott az *ipekitől* független és jelenleg is létező *karlóczi*, tisztán szerb nemzeti egyházkormányzat.

I. József és III. Károly magyar királyok 1706, illetve 1713 és 1715-ik évi kiváltságleveleikben a karlóczi metropolitát világosan rácz érseknek (archiepiscopus rascianorum), a nemzetet: „gentis illyricae seu rascianae status universi“-nek nevezik.

Mária Terézia királynénak első illyr-szabályzata 1771-ből e czimet viseli: Constitutiones nationis illiricae; az 1777 és 1799-iki rescriptumok szintén az illyr nemzetnek voltak kiadva.

Az 1790. 1837. és 1842-ik évi szerb congressusokat egybehivó legfelső leiratok csak illyr, vagy szerb congressust ismertek.

Kétségtelennek látszik ezekből, hogy a magyar korona országaiban az 1700. évben létesített unió következtében minden szervezet nélkül maradt *görög keleti románok* 1700–1864. évig vallási tekintetben csakugyan a karloviczi szerb metropolia alá tartoztak és a szerb hierarchia védpajzsa alatt állottak.[1]

Az 1700 évig fennállott gyulafehérvári görög keleti román metropolia ugyanis ez időben a magyar korona országaiban tényleg megszűnt létezni, mert az akkori gyulafehéri metropolita: Athanaz összes püspökeivel, papságával és népével a görög katholikus vallásra tért át, *úgyhogy a görög keleti egyházhoz hű románok lassanként és hallgatagon szerb egyházközségbe léptek be.*

A görög keleti egyházhoz tartozó románok azonban annyira megszaporodtak s a közbejött politikai viszonyok is annyira kedvező körülményként szolgáltak, hogy 1864-ben a görög keleti

[1] Képviselőházi napló, 1861 8. VII. kötet 224—228. gyűlés.

román nemzeti egyházat hierarchicus szervezetében visszaállították.[1]

Az alkotmányos élet helyreáltával — a történeti események folytán — a magyar kormány oly tényekkel állott szemben a *görög keleti egyház* kebelében végbe ment szervezkedést illetően is, hogy azokon változtatni többé már nem állott jogában.

Ennek a szükségszerü folyománya volt „a görög keleti vallásuak ügyében" rendelkező 1868: IX. t.-czikk meghozatala, a melynek 10. §-a az 1848: XX. t.-cz. 8. §-ában foglalt rendelkezést hatályon kivül helyezte és az 1. §. szerint: „az 1864 évben összehivott és 1865. évben Karloviczán folytatólag tartott szerb nemzeti congressus, a mennyiben az az 1847—1848: XX. t.-cz. 8. §-tól eltérőleg alakittatott, utólag törvényesittetik.

Ezzel tehát törvényesitve lett a szerbeknek az államministerium által 1864 november 29.-én kiadott rendelet alapján megindult önálló nemzeti egyházzá történt szerveződése. A görög keleti szerb metropolia autonomiájának szabályzatát Ő Felsége 1868. évi augustus 10.-én hagyta volt jóvá.

Az 1868: IX. t.-cz. 2. §-a szerint pedig: „A görög keleti vallásu románok részére fölállitott önálló, a szerbekével egyenjogú metropolia, nemkülönben az erdélyi görög keleti vallású

[1] Báró Saguna román metropolita a karloviczi zsinathoz 1865 febr. 22-én beadott emlékiratában ezeket mondja:

„Ich weiss und anerkenne sehr gerne, dass das Erzbisthum und die Metropolie von Karlovitz im Jahre 1690 für die serbische Nation errichtet wurde, dass diese Metropolie eine kirchliche Provinz der serbischen Nation war; weiss und bekenne auch auf den thatsächlichen Grund der Kirchengesichte hin, dass Suffraganbischöfe der serbischen Metropolie aus Ungarn, jene nemlich, welche die Eparchien von Arad, Temesvar und Karansebes (Versetz) inne hatten, ihre Jurisdiction nicht nur auf die Serben aus jenen Eparchien, sondern auch auf die Romänen jener von den Feinden des Christenthumes, den Türken, verwüsteten Gebiete ausgedehnt haben.

Es verstehts sich von selbst, dass die Romänen den serbischen Oberhirten bereitwillig sich unterworfen haben, denn es nöthigte sie die politische Lage dazu."

És tovább: „Vor dem Jahre 1700, als Athanasius der Verräther in Apostasie verfallen ist, bliben unsere Christen in Siebenbürgen ohne einen Metropoliten und ohne irgend einen Oberhirt und . . . suchten unsere verwaisten Christen ihren Seelentrost theils bei der Metropolie von Bukarest, und den Bischöfen aus der Walachei, theils bei den serbischen Bischöfen aus dem Banat und zuletzt auch bei der Metropolie von Karlovitz."

püspökségnek érsekségre emeltetése törvénybe iktattatik és az 1792: X. t.-cz. rendelete erre kiterjesztettetik."

A magyarországi és erdélyi görög keleti román egyház szervezési szabályzatát Ő Felsége 1869 május 28.-án kelt legfelsőbb elhatározásával hagyta jóvá.

Az eddig egységes görög keleti egyház eszerint két önálló metropoliában nemzetiségi alapon szervezkedvén, a már előre bocsátott történeti visszapillantás folyamányaként magától értetődöen a nem román és nem szerb görög keletiek sem az egyik, sem a másik nemzeti egyházhoz nem csatlakozhattak.

Igy történt, hogy a nem szerb és nem román görög keletiek egységes szervezet nélkül állanak. Ezekre vonatkozóan azonban az 1868: IX. t.-cz. 9. §-a ezt rendeli:

„A görög keleti se nem szerb, se nem román ajku hivei ezentul is megmaradnak mindazon jogaikban, a melyeket egyházközségi s iskolai ügyeik önálló intézésében, szertartási nyelvük szabad használatában, mint szintén egyházközségi vagyonuk és alapítványaik kezelésében eddig gyakoroltak."[1]

E törvényszakasz keletkezésére nézve az 1865/8 képv. napló VII. k. 78. lapján olvassuk, hogy az elnök jelentése szerint: *Pest, Kecskemét* és *Szentes* városokba bekebelezett görögkeleti egyházak több hivei a vallás és közokt. minister ur által a görög keleti vallás ügyében előterjesztett törvényjavaslat ellen észrevételeiket beadják s a törvényjavaslat tárgyalásánál figyelembe vétetni kérik.

Az 1868 május 1-én tartott 222. ülésben br. Eötvös József az irományok 226. száma alatt levő módositványt nyujtotta be a következő indokolással:

A görög keleti ügyek rendezésére a törvényjavaslat a t. Ház asztalára letétetvén, már az osztályok tárgyalásán is keresz-

[1] 194. sz. Törvényjavaslat a görög keleti vallásuak ügyében. 1865/8. K. J. IV. k. 4. lap.

207. sz. Jelentése a központi bizottságnak a görög keleti vallásuak ügyében előterjesztett törvényjavaslatról. 1865/8 K. J. IV. k. 95. lap.

228. sz. Módositvány a 207. sz. irromány melléklethez. 1865/8 K. J. IV. k. 193. lap.

261. sz. Szentesitett törvényczikk a görög keleti vallásuak ügyében. (1868: IX.) 1865/8. K. J. V. k. 77. lap.

A tárgyalásokról lásd az 1865/8. évi országgyülés képviselőházi naplójának VII. kötetében a 208., 213., 222., 224—228., 233. és 236. üléseket.

tül ment; de midőn a tárgyalás napja is ki volt már tüzve, éppen akkor érkezett egy folyamodvány *a görög keleti egyház hivei egy részétől, kik se a szerbekhez, se a románokhoz nem tartoznak.* Most áttanulmányozván a kérdést, azt hiszem, hogy ezen kérvénynek elég tehető egy szakasz által, mely a törvénybe volna iktatandó.[1]

A kérvényezők fő kivánata abból áll, hogy a mennyiben ők isteni tiszteletökben a görög nyelvet használták eddig, azonkivül nekik bizonyos egyházi vagyonuk van, mely tisztán a görög keleti egyházhoz tartozó hivek által alapittatott: ők ennek használatában megmaradjanak ezentul is és ezen törvény által, mely a szerbek és románok részére készül, jogaikban meg ne szorittassanak.

A minister által előterjesztett tervezet tárgyalása rendén több módositvány adatott be, melyek közül a Vadnay Lajos, Horváth Lajos, Kerkápoly Károly és Somsich Pál által közösen beadott módosítványt a vall. és közokt. minister is magáévá tette a következő szövegben:

„A görög keleti vallás se nem szerb, se nem román ajkú hivei ezentúl is meghagyatnak mindazon jogaikban, a melyeket egyházközségi és iskolai ügyeik önálló intézésében, szertartási nyelvük szabad használatában, mint szintén egyházközségi vagyonuk és alapítványaik kezelésében eddig gyakoroltak."

Ezt a módosítványt, mint a törvény 9. §-át, a képviselőház el is fogadta s ezzel a szöveggel törvényerőre is emelkedett.

A benyújtott módosítványok közül a Nyáry Pálé foglalta magában a legszélesebbkörü intézkedéseket, a mely így szólott:

„A görög keleti vallásuak görög és más, nem szerb, illetőleg nem román ajkú hivei ezentúl is teljes élvezetében maradnak mindazon jogoknak, melyeket a görög keleti egyház törvényei szerint egyházközségi, iskolai és szertartási nyelvük, valamint egyházközségi vagyonuk kezelésére nézve eddig is

[1] E szakasz, mint a törvényjavaslat módositványa, ekként volt szövegezve:

„A két metropoliának görög és más, nem szerb, illetőleg nem román ajku hivei ezentul is teljes élvezetében maradnak mindazon jogoknak, a melyeket a *görög keleti egyház törvényei* szerint egyházközségi, iskolai és szertartási nyelvük, valamint egyházközségi vagyonuk kezelésére nézve eddig is gyakoroltak."

gyakoroltak. *Egyébiránt jogosultaknak nyilvánittatnak arra is, hogy a két metropoliatól különváltan egyházi, iskolai és ezekre vonatkozó ügyeiket külön és önállóan intézhessék és a 3. §-ban meghatározott úton és módon alkotandó szabályok értelmében saját közegeik útján önállóan kezeljék és igazgassák.* A különválásból eredő mindennemű követelések ez esetben szintén a 8. §-ban fölállított biróság előtt lesznek érvényesitendők.“ (Képv. N. 1865/8. VII. k., 223. lap.)

Stojacskovics Sándor képviselő szerint a törvényjavaslat tárgyalása rendén az volt a tényleges állapot, hogy a 9. §-ban jelzett egyházközségek közül a *szentesi, brassói, hódmezővásárhelyi és karczagi egyházközségek a román metropoliahoz, a pesti, miskolczi, kecskeméti, egri stb. egyházközségek a szerb hierarchiához tartoztak.*

Br. Eötvös J. azonban azt is kijelentette, hogy „ezek az egyházközségek, ha kivánni fogják, a maga útján ép úgy, mint a maga idejében a románok a szerbektől elváltak, később a görögök is elválhatnak a szerbektől és románoktól“.

A 9. §-ban jelzett egyházak részére biztositott jog lényege tehát az, hogy minden egyházközsé[g] saját egyházi és iskolai vagyonát önállóan kezeli s a felett korlátlanul rendelkezik.[1]

E törvényszakasz tárgyalása során Stefanidesz Henrik megjegyzi: „tudomásom szerint a görög és keleti hiten levő nem román és szerb, hanem más ajkú hazánkfiainak szintén vannak alapítványaik és vagyonuk; jogosnak és méltányosnak tartom, hogy ezek vagyona szintén biztosittassék, vagyis nekik alkalom adassék, hogy azt biztosithassák“ és ezt a czélt a 9. §-ban foglalt rendelkezés által elérve és biztositva látta.

A tények azonban az ellenkezőt igazolják. A kormány ugyanis 1881-ben kénytelen volt törvénykezési úton szabályozni az 1868: IX. t.-cz. 9. §-ban érintett görög keleti hitközségekben az egyházak és az azokhoz tartozó egyházi és alapitványi vagyon körül felmerülő vitás kérdéseket.[2]

[1] Azokban a hitközségekben, a melyekben a görögök szerbekké lettek, a görögök utódai apáik alapítványait a szerb alapitványoktól most is különválva kezelik és eredeti rendeltetésükhöz képest használják. Példa rá az Ujvidékon létező görög iskolai alapitvány. (K. N. 1865/8. VII. k., 224. lap.)

[2] L. *a)* Törv. jav. „az 1868: IX. t.-cz. 9. §-ában érintett gör. keleti hitközségekben az egyházak, az azokhoz tartozó egyházi vagy alapitványi vagyon

A vonatkozó törvényjavaslat indokolásában kifejtettek szerint az 1868: IX. t.-cz. 9. §-ának megalkotására alapúl szolgáló kérvényben azok a görög keleti egyházközségek, melyeknek hivei sem szerbek, sem románok s azokká lenni sem akarnak, kimondani kérték, hogy „a görög keleti vallás három felekezete között fennálló minden közösség általában, különösen *pedig a közös hierarchia*, papnöveldék, tanitóképezdék és közös alapitványok megszüntettetnek és közöttük az osztály elrendeltetik"; továbbá, hogy az egybehivandó általános congressus feladata volna: „*minden egyes egyházközség* minőségét, a közös intézeteket, alapitványokat és cassákat megállapitani, e végből az ezeket kezelőket számadásra venni s a kinyomozandó betétemények aránya *szerint minden egyes község, illetőleg vallásfelekezetüek osztalékát meghatározni.*

Emez indokok ellenére az 1868: IX. t.-cz. 9. §-ának megalkotásakor a jelzett irányokban s nevezetesen az iránt, „hogy mi történjék ama görög keleti hitközségekkel, melyek nem tisztán görög ajkú hivekből állanak, hanem melyekhez ezeken kivül szerb vagy román ajkuak is tartoznak, jelesen, ha a különböző ajkú hivek között az általuk közösen használt templom, az ahhoz tartozó vagyonságok, különösen az azokkal kapcsolatos alapitványok tulajdonjoga, jövedelmének kezelése és élvezete iránt villongások támadnának, mi intézkedés sem tétetett".

Legczélravezetőbbnek mutatkozott az id. törvény 9. §-ában érintett községek kebelében felmerült kérdések elintézését is az

körül felmerülő vitás kérdések elintézéséről" és „Indokolás". Képv. irományok 1878/81. XXIII. kötet, 116. s köv. lap.

b) Ig.-bizottság jelentése: Képv. Iratt. 1878 81. XXIII. kötet 136. lap.

c) A képviselőház által elfogadott szerkezet XXIII. k., 170. lap.

II. Tárgyaltatott 1881. márczius 21. és 22.-én a 372. és 373. országos ülésen! K. Napló XVIII. k, 85. és köv. lapjain.

A javaslat eredeti szövege:

„Azon görög keleti egyházközségekben, melyek az 1868: IX. t.-czikk 9. §-a alatt érintvék, a hivek között, akár legyenek ezek egy, akár különböző ajkúak, az egyházi vagyon s az ahhoz tartozó alapítványok iránt felmerülő vitás kérdések, a mennyiben kölcsönös egyezség útján kiegyenlithetők nem lennének, az 1868: IX. t.-cz 8. §-a értelmében kirendelendő biróság által, bélyeg- és illetékmentesen intézendők el!

Ezen eljárásnál — minden más perorvoslat kizárásával — egyedül a két fokozatú fölebbvitel tartatik fenn s ily ügyek a fölebbviteli biróságok által soron kivül intézendők el."

1868: IX. t.-cz. 8. §-ában kijelölt birói útra terelni s e szakasz intézkedését a se nem szerb, se nem román ajkú, valamint a különböző ajkú hivekből álló görög keleti hitközségek kebelében támadó jogi (peres) kérdésekre kiterjeszteni.

Vécsey Tamás előadó beszédéből, a mely a törvényjavaslat indokolásának ismétléséből áll, kiemelendőnek tartom, hogy szerinte *a görög keleti egyház se nem szerb, se nem román ajku hivei, az ó-hitüek, nemzetiségre nézve „magyarok, görögök vagy czinczárok“* s továbbá, hogy csak „egyben tér el a jelen törvényjavaslat az 1868-diktól, t. i. nem korlátozza a feleket a perorvoslat használatában, egyedül a perújitást nem véli egész kiterjedésében alkalmazandónak“.

A czimben és a szövegben eszközölt helyesbitések után az 1881: XXV. t.-czikk „az 1868: IX. t.-cz. 9. §-ában érintett görög keleti hitközségekben a templomok, az azokhoz tartozó egyházi vagy alapitványi javak és iskolák iránt felmerülő vitás kérdések elintézéséről“ ekként rendelkezik:

1. §.

Az 1868: IX. t.-cz. 9. §-ában érintett görög keleti hitközségekben a hivek között, legyenek azok akár egy, akár különböző ajkuak, a templomok és az azokhoz tartozó *egyházi vagy alapitványi javak és iskolák iránt* felmerülő vitás kérdések, a mennyiben barátságos egyezség útján ki nem egyenlittethetnének, az 1868: IX. t.-cz. 8. §-a értelmében kirendelendő királyi törvényszék által a rendes eljárás szabályai szerint, bélyeg- és illetékmentesen intézendők el.

Ezen perekben perújitásnak *új bizonyitékok* alapján helye nincs s a felebbviteli biróságok az ily ügyeket soron kivül intézik el.

2. §.

Ezen törvény végrehajtásával a vallás- és közoktatásügyi és az igazságügyi miniszterek bizatnak meg.

* * *

Ezek után joggal kérdezheti mindenki, hogy hol is vannak hát azok a *görög keleti magyarok?*

A szervezett szerb nemzeti és román nemzeti egyházakban, — mert nem értették meg a br. Eötvös József akkori minister által hirdetett igazságot, hogy: a mint a maga idejében a románok a szerbektől elváltak, *a magyarok is elválhatnak a szerbektől és románoktól.*

A statistikai évkönyv lapjait forgatva, ugyanis e két tételt találjuk:

1. Görög keleti magyar anyanyelvü van: 31.833.
2. Magyarul tudó gör. keleti van: 194.000.

A görög keleti magyarok számát nagyon növelték természetesen a megmagyarosodott románok és szerbek is. (Balogh P.: Népfajok Magyarországon. 106. l.)

E számok szomoru tényeket tanusitanak s a nembánomság, a közönyösség, a nemtörődömség, a tehetetlenség nem dicsérni való jelenségeit testesitik meg.

Lám! *A görög szertartásu kath. magyarok* igazán fenkölt gondolkozásának, nemes törekvésének, bámulatraméltó kitartásának classicus tanubizonysága az az emlékkönyv, a melyet 1901-ben abból az alkalomból adott volt ki az országos bizottság, hogy 1900. évi márczius hó 9.-én *a görög kath. magyarság*, mint ilyen azzal a kéréssel jelent meg Rómában a szent atya előtt, hogy tekintettel „a gör. kath. magyarság 200.000 lelket meghaladó számára és 900-dos folytonosságára; az ó-szláv nyelv miatt elszenvedett gyötrelmeinek hosszu sorozatára; az ó-szláv és a román egyházi nyelvnek a magyar vidékeken való használhatatlanságára; a hitközöny és ritus elhagyás veszélyeinek elháritására; végül a gör. kath. magyarságnak különbeni szétzüllésére és pusztulására:

Apostoli hatalmával áldja és szentelje meg magyar nyelvünket az oltáron, melyet, mint a küzdő anyaszentegyház tagjai, apáink hitünk védelmére és fenntartására odavittek.“

Görög keleti magyarok! Fohászkodtatok-e ti ekként valaha? Nem! De lehetetlen, hogy azok, a kik akként imádkoztak, meg ne hallgattassanak. Ti pedig görög keleti magyarok, menjetek Hajdu-dorogra és ott megtanultok magyarul imádkozni. Addig is azonban, a mig elindulnátok, hallgassátok egy volt kormányférfi keserü szemrehányását és bánkodását:

„Mulasztás terheli az összes kormányokat 1868-tól kezdve azért, hogy a nem szerb és nem román anyanyelvü görög kele-

tiekre vonatkozó kérdésekkel nem foglalkoztak". (Br. Bánffy Dezső: O. É. 1907. I./18.) És halljátok meg a magyar eszmék lángnyelvü apostolának szavát, a ki a hozzá intézett eme kérdésre: szándékozik-e a *magyar ajku görög keletiek* jogviszonyainak és egyházi viszonyainak szabályozása tárgyában valamit tenni? ekként válaszolt: „Meginditottam már az actiót abban a tekintetben, hogy azok megfelelően szervezkedhessenek s igy a törvény által biztositott jogok élvezetébe jussanak". (Gr. Apponyi: O. É. 1907. I./18.) Ime az út és élet!

Az erdélyi részekben tehát erkölcsi kötelessége minden oly egyletnek, a mely hivatva van a magyarság eszméjének megerősitésére, a legszélesebb alapon actiót inditani oly irányban, hogy a görög keleti magyarok s nevezetesen a székelyek s a más megyékbe kebelezett régi felső-fejérvármegyeiek megmozduljanak és a magyarországi görög keleti magyarokkal karöltve járjanak el ügyük rendezésében.

Mily szomoru valóság, hogy az *erdélyrészi görög keleti magyarok* sohase járultak önálló szervezésük érdekében a törvényhozás elé!

Az erdélyrészi közeleső illetékes tényezőknek erkölcsi kötelessége, mint a kik e viszonyokat legjobban kell hogy ismerjék, hogy a görög keleti magyarok által lakott helyiségeket a fennebb jelzett királyhágón túli görög keleti magyar egyházakkal összeköttetésbe hozzák, hogy a testvéresülés szálai egy családdá füzzék össze a magyar görög keleti népséget, hogy a hazai keresztény felekezetek közzé annál inkább beilleszkedhessenek és azoknak minden körülmény között annál jobb szomszédai lehessenek!

DR. TÓTH GYÖRGY.

A lengyel unitariusok és Pseudo-Demetrius.[1]

Már háromszáz éve múlt, hogy a Monomachusok trónján egy évig, 1605-től 1606-ig egy titokzatos személyiség ült, kit Pseudo-Demetriusnak neveznek. Mindama rejtélyes személyiségek között, kiket a történelem ismer, az egyik legérdekesebb — s nem csupán ismeretlen fogoly, mint „ama vasrostélyos lovag", vagy kalandor, mint a portugal Pseudo-Sebastian, mert Demetrius valósággal uralkodott és mint kormányos oly magas szellemet mutatott, mint Nagy Péter czár, csakhogy száz évvel korábban.

Ki volt Demetrius? Nem akarjuk itt ismételni azokat a találgatásokat, miket az ő érdekében tettek. Hogy vajjon Rettenetes Ivánnak volt-e törvénytelen fia, a mint azt Godunow Borys egy II. Rudolfhoz szóló levélben gyanitani látszik; vagy pedig Báthorynak volt a fia, a mint azt Hirschberg véli és a kortársak közül Russow is; vagy pedig Otrepiew Gryszka volt, mint a régi hivatalos történelemirás vélte — e nézetnek hódol most Pierling X. is; vagy pedig egyik sem volt ezek közül? — azt tudni nem lehet.

Egy dolog bizonyos a Demetrius személyiségére nézve — köszönet érte Pierlingnek, hogy felfedezte azt a levelet, melyet Demetrius a pápához intézett — hogy a moszkvai trónkövetelő nagy-orosz volt és nem lengyel, a mint azt némely orosz kutató véli.

A vizsgálódásoknak ilyen állásában minden szál, mely a titok felfedezésére vezethetne, valóban igen becses lenne. Azonban, bár

[1] A folyóiratunk olvasói előtt már nem ismeretlen lengyel történelemirótól, „Protestans egyházközségek és senatorok a régi lengyel köztársaságban" irójától (l. Ker. Magvető XL. évf. 33—44. lap.) közöljük ez értékes tanulmányt, csaknem egyidejüleg egy Warsóban megjelenő lengyel folyóirattal. — Számunkra azt német nyelven csakugyan egy lengyel nemes, Dr. Janiszewszki Tamás (Galiczia) sziveskedett tolmácsolni. *Szerk.*

a kutatóktól Demetriusnak első megjelenéséről közölt tudósítások a lengyel unitariusokkal való összeköttetésének tiszta nyomait foglalják magukban, még arról az időről is, mielőtt a történelmi szintérre kilépett volna, tudomásom szerint még senki nem kisértette meg, hogy a talány megoldását régi arianus lengyel források alapján keresse. Nem talán azért, mert e források a kutatók előtt ismeretlenek voltak. És ez a nyom, a mint azt látni fogjuk, legalább chronologiailag, messzire vezet.

De mindenekelőtt foglaljuk össze a már ismert, de szétszórt és ki nem használt tudósításokat Demetriusnak az unitariusokhoz és lutheranusokhoz való viszonyáról.

1603 nov. 1.-én szerzett először tapasztalatot Rangoni nuntius a III. Zygmunt királynál való kihallgatáson a Demetrius létezéséről.[1] A király Wiszniowiecki Ádám herczeget hivatta magához, a kinél akkor Demetrius tartózkodott, hogy e dologban előterjesztést tegyen. A király parancsát teljesítve, a herczeg egy emlékiratot nyújtott be s ennek alapján Zygmunt 1604 febr. 15.-én kelt köriratttal a nevezetesebb senatorokat felhivta, hogy a Demetrius dolgában mondják el véleményüket. E köriratban[2] közöltetett a gyermekeknek egy tanitó által való megmentése Uglitzban, a gyermekeknek ugyanazon tanitó által nevelésbe biztos helyre helyezése, a tanitó halála után biztonságért egy szerzetrendbe belépés és végül a Lengyelországba érkezés.

A senatoroknak a királyi körlevélre adott feleletei részint Moszkvában, részint Krakowban találtattak meg. Azok közül a mi czélunkra a legfontosabb az Ostrogski Janusz krakowi várnagy, katholikus ember, a disunisták hires védője fiának felelete. Janusz herczeg azt irja a királynak, hogy Demetrius előtte ismeretes, hogy a dernany-i kolostorban tartózkodott, de azután Hoszczába ment át, hol „az anabaptistáknak ceremoniáit tartotta". De ki volt ő, azt a herczeg nem tudja.[3]

Demetriusnak az arianusokkal való összeköttetését más források is megállapitják. Mindjárt a halála után Rangoni

[1] Pierling Iz smutnawo wremiani. Petersb. 1902. loc cit. p. 2.
[2] Tenze, loc. cit. p. 4—5.
[3] Tenze, loc. cit. p. 6; u Hirschberga Dymitr Samozwaniec p. 20.

nuntius egyik hivatalos tudósitásában ócsárlással halmozza el (tolvaj, varázsló, csizmadiafia) és hozzá teszi azt is, hogy: „arianus, hitehagyott".[1] A moszkvai iratok kifejezetten lutheranusnak nevezik és egyszersmind katholikusnak (!). Herschberg azt a lehetséges felvételt teszi, hogy Demetriust Hojski Gábor, Ostrogski Konstantin herczegnek udvarnagyja, egy buzgó arianus, a hoszczai gyülekezet alapitója téritette az arianismusra. Pierling különböző adatok alapján (melyek másfelől Demetriust Otrepiew Griszkával azonositják) arra a meggyőződésre jut, hogy Demetrius tartózkodás helyei Lengyelországban, nyilvános fellépése előtt Ostrog, Hoszcza és Brahin voltak (loc. cit. p. 25.). Egy fontos nyom vezeti Pierlinget Ostrogski Konstantin herczegnek III. Zygmunthoz 1604 junius 12.-ről intézett leveléből, e felvételre, a mely levélben a herczeg a királytól kihallgatást kér „Hojski úr és az ő társai számára államügyekben". Pierling e kérést rejtélyesnek nevezi és azt gyanitja egész pontosan, hogy itt Demetrius ügyéről volt szó. Úgy látszik, hogy ama kevesek közűl, a kik a talányt fel tudták volna fedni, az egyik Hojski Gábor, kijowi későbbi várnagy volt. Sajnos, hogy nem lehet tudni, hogy vajjon ez a kihallgatás megtörtént-e.

Végül a Demetrius arianismusát bizonyitja az eddig közölt forrásokban, az ő rendkivüli theologiai tanultsága, mit bizonyosan nem a kolostorokban szerzett. Pierling megerősíti, hogy Demetrius a pápai primatusság, a szentlélek származása, az urvacsora két szinben kiszolgáltatása és ehez hasonló kérdésekben tájékozva volt. És éppen ezek a kérdések voltak azok, a melyek a lengyel arianusokat leginkább érdekelték. Demetrius az ó- s különösen az új-szövetségben nagyon jártas, a mi ismét az ő arianus theologiai miveltségére mutat, mivel a mi arianusaink az új-szövetséget fennebb becsülték, mint az ó-t.

Mindazok alapján, a miket fennebb elészámoltunk, kétségtelennek látszik:

1. Hogy Demetrius nyilvános fellépése előtt az arianismust forma szerint felvette és hogy későbbi életében az arianismus nyomai meglátszanak. (Érdeklődés a theologiai kérdések iránt.)

2. Hogy Ostrogban és Hoszczában tartózkodott, mielőtt Wisz-

[1] Tenze, loc. cit. p. 22.

niowiecki herczegnél megjelent, és hogy Hojski Gáborral, a későbbi (1621-ben) kijowi várnagygyal közelebb meg nem határozott viszonyban állott.

Demetrius arianismusának titokzatosan elszórt nyomai, mint már mondottuk, különösen azért fontosak, mivel Demetrius életének korábbi, egészen ismeretlen szakait foglalják magukban. Hogyha most azok helyes voltának megállapítására és kiegészítésére a közetlen forrásokhoz, azaz a régi arianus irodalomhoz fordulunk, semmit se találunk ott. A mit az arianusok magukról és történetükről írtak, semmi említést nem tartalmaz Demetriusról. Sem a „Historia reformationis Polonicae" Lubienickitől, sem a „Bibliotheca Antitrinitariorum" Sandiustól — a tisztán theologiai „Bibliotheca fratrum polonicorum"-ot nem is említve, — semmit sem szól e tekintetben. De nem is lehet ezen csodálkozni. A mi arianusaink, kik az „Egyetlen egy Istenben" hittek, a XVII.-ik száz első felében ezt csak Lengyelországban és Erdélyben tehették veszély nélkül. Egyebütt mindenütt fogház, halál, vagy a mi még a halálnál is rosszabb, revocatio fenyegette. Ezért munkájukat nagy titokban tartották, — s főleg ha az oly fontos politikai dolog körül forgott, mint a nagy keleti monarchia jövendő urának az ő hitükre téritése.

Az arianusok belső történetének ismeretére legfontosabb forrás, — a lengyel arianus zsinatok actái, sajnos, elvesztek. A königsbergi egyetem tanára, Bock Sámuel Fryderyknek még kezében forgottak azok 1786-ban, de ettől az időtől kezdve ez actáknak teljesen nyoma veszett. Mi kerestük azt mindenütt, kerestük az unitarius theologiai facultas könyvtárában is Erdélyben Kolozsvárt, de hiába. Szerencsére a fennebb emlitett Bock az ő „Bibliotheca Antitrinitariorum" munkájában (megkülönböztetendő a Sandius könyvétől) kisebb kivonatokat megőrzött a rendkivül fontos anyagból, melyek még a Demetrius-kérdés tekintetében is gyanitani engednek, úgy, hogy ha mi egészben birnók, ezt a kérdést valószinüleg meg lehetne oldani.

Egy másik forrását az arianusok belső, nem a világ számára szánt irodalmának, az esetlegességnek köszönjük. E forrás a hires arianus theologus, a németeredetű Schmalz Bálint Naplója. Schmalz Bálint Gothaban született 1572-ben, később Wojdowskitól az arianismusnak megnyerve 1592-től 1598-ig igazgatója volt az arianus iskolának Nagy-Lengyelországban

Szmigelben, azután 1598-tól 1605-ig lelkész Lublinban, s 1605-től haláláig, 1622-ig lelkész a fő arianus egyházközségben, Rakowban. Rendkivül munkás, s Moskorzewskivel, a charkowi lelkészszel, fő szerzője a lengyel testvérek hires kátéjának (Rakow 1606), mely később több kiadást ért. Azonkivül, mivel Schmalz a lengyel állam minden gyülekezetét látogatta, olyan személyiség volt, a ki 1605 körül Lengyelországban az arianus mozgalomnak a közepében állott. Előtte nem titkoltak el semmit az arianusok.

Schmalz Naplója halála után százévvel nyomatott ki Zeltner „Historia Crypto-Socinismi Altorfinae quondam academiae infesti (Leipzig 1729) czimü nagy munkájában. (E mű megvan az én könyvtáramban s megtalálható még Zamojski gróf könyvtárában is Warsóban.) E protestans iskolának tanárai közül az egyik arianismussal gyanusittatott és halála után iratai közt megtalálták Schmalz eme Naplóját, mely Zeltner munkájához mellékletül „ex autographo“ nyomatott ki.[1] Ez eset mentette meg e megmérhetetlen becsü emléket.

Az emlitett két forrásból — Bock zsinati actáiból és Schmalz Naplójából Demetriusról új ismereteket vonhatunk ki, melyeket itt közlünk. Első tekintetre talán szűkösök, szegényesek, de mégis figyelemre méltók.

Kezdjük mindjárt a közetlen forráson, a Schmalz Naplóján. Demetrius és ügyeivel szerző némileg foglalkozik. Demetriusról emlitést az 1604. év feljegyzései közt találunk „Hic anno (sc. 1604) filius Johannis Basilii, Ducis Moscoviae, Demetrius innotuit, qui per annos 7 delituerat in Monasteriis Ruthenicis“.

Ez a jegyzet két fontos dolgot ad tudtunkra. Mivel Schmalz Naplóját nem sajtó alá irta, semmi oka sem volt arra, hogy az igazságot eltitkolja. Tehát kétségen felül áll, hogy a lengyel arianusok 1604-ben Demetriust a czár valódi fiának tartották. Tovább Schmalz megállapitja azt az időt is, melyet Demetrius a kolostorokban töltött. Mivel tudjuk, hogy Demetrius már 1603-ban Hoszczában[2] volt, így a kolostorokban 1594 vagy 1595-től 1601, vagy 1602-ig tartózkodhatott. S ha igaz, a mit

[1] Zeltner, loc. cit. p. 1158—1213.

[2] Hirschberg, Marina Mniszchowna, Lwow 1906. p. 6.

III. Zygmunt a Wiszniowiecki emlékírat alapján a senatorokkal közölt, hogy Demetrius a tanító halála után, a ki őt megmentette, kolostorba ment, akkor az a tanító 1595 vagy 1594-ben halt el, vagyis három vagy négy évvel az uglitzi tragoedia után.

1605-ről ezt írja Schmalz (p. 1180): „7. Novembris iter in Moscoviam ingressi ad Demetrium I. I. Morscovius et Twardochleb cum D. Rostek et Luczovio", és hozzá teszi a tudósitást Marynynak a Demetrius követével Krakowban való lakodalmáról.

Ez a feljegyzés a Demetriushoz való arianus küldöttségről, azt bizonyitja, hogy az arianusok meg voltak győződve, hogy az ő hajdani hittársuk lelkében a korábbi hitet megtartotta. Magáról a küldöttségről eddig semmi tudósitást nem találunk a többi forrásokban. Még visszatérünk erre, mikor e tudósitást a Bocknál talált zsinati acták alapján egy nehány személyiségre nézve, a kik a követségben részt vettek, kibővitjük. Közben megjegyezzük, hogy Schmalznál a követségről szóló tudósitás előtt egy pár sor oct. 2-ra bévezetve, az általános zsinatról való tudósitás. Világos, hogy a követség küldés a zsinaton volt elhatározva.

Demetrius haláláról 1606-ban semmi sincs feljegyezve.

Ezért találjuk az 1607-iki évről (p. 1183.) e följegyzést: „Fama confirmata est de Moscho Demetrio vivo et ad principatum iterum aspirante."

Ez a fölemlités nagyon becses, mivel Demetriusnak nagy orosz származását végérvényesen megállapitja és az ő személyét a mi arianusaink kitüntethették, úgy hogy ennek a bizonyitéknak fontos jelentősége van. Demetrius tehát nem volt sem ruthén nemes, a mint azt Kostomarow véli, sem pedig Báthorynak a fia, mint Russow és Hirschberg tartják. Végül 1609-ben végére jut Schmalznál Demetrius története. (p. 1186.)

„Omnia, quae de Demetrio Moscho sparsa erant, quod se. in vivis esset, vana fuere. Noluit enim nimirum Deus, eum in vivis esse, qui agnitam veritatem tam superciliose respuebat et qui ipsissima superbia superior esse cupiebat."

E följegyzésben a fennebbieknek megerősitését látjuk Demetrius nagy orosz származását illetőleg, de az egyszersmind megállapitja az arianismustól való elválását is, s Morzkowski és a többiek követségének eredménytelen voltát.

Ha a Schmalznál található Demetriusról szóló tudósitásokat összefoglaljuk, azt látjuk:

a) Hogy a lengyel arianusok őt nagy orosznak tartották és a czár valódi fiának.

b) Hogy meg voltak arról győződve, hogy mert nyilvános föllépése előtt az ő confessiójukhoz tartozott, őket mint uralkodó is támogatni fogja.

c) És hogy ezt a támogatást megnyerjék, küldöttek követséget 1605-ben Moszkvába, minek azonban, mint látszik, nem volt eredménye.

Itt szabadságot veszünk magunknak arra, hogy megjegyezzük, hogy azok a hirek, melyek 1606-ban februáriusban Demetrius katholikus érzelmének őszinteségét illetőleg nyugtalanitották Moszkvában Czyrzowski lelkészt, t. i., hogy a lengyel unitáriusok őt confessiójuk buzgó támogatójának tartják[1], valószinüleg ama követségnek Moszkvába érkezéséből kellett hogy keletkezzenek. Hogy e hirek valódiságát megtudja, Czyrzowski lelkész kétszer volt kihallgatáson Demetriusnál; de Demetrius a beszélgetést oly ügyesen vezette, hogy minden fölvilágositást ki tudott kerülni.

Általában nekünk úgy tetszik, hogy a három hit közül, a melyekhez Demetrius egymásután tartozott, a görög, arianus és katholikus közül csak az arianus hitet vallotta valóban. Az arianus hit elfogadására semmi világi indok nem vezette őt, mert az arianusok gyöngék voltak arra, hogy néki segithessenek. Katholikus azért lett, hogy a Vatikán és III. Zsigmond jezsuitái segitségét magának biztositsa. De miután czélját érte, diplomatikus udvariassággal kitért további kötelezettségei elől és azt mutatta, hogy a görög egyházhoz tartozik, (például a lembergi disunitarius egyháznak ajándékot ad) mivel neki arra a trónon való megerősödés szempontjából szüksége volt. De itt se volt őszinte, a mi leginkább meglátszik a görög klerushoz, s különösen a szerzetesekhez és egyházi szokásokhoz való viszonyából.

Hogy ha most a másik forráshoz, a Bock közölte arianus zsinati iratokhoz fordulunk, csak egy, de igen fontos tudósitást merithetünk azokból a Moszkvába küldött követségre nézve.

A Schmalztól emlitett négy követségi tag közül Bocknál

[1] Hirschberg, loc. cit. p. 197.

csak egyről, Twardochlebről[1] találunk tudósítást. Twardochleb Matheusz néven először lelkész volt Lublinban, 1615 körül Kisielnoban és még 1640-ben is élt, ámbár 1615-ben már gyenge egészségü embernek tartották. Halála ideje előttünk ismeretlen. Volt egy fia Jerzy, kit az 1640-iki kisielnoi zsinat Danzigba küldött, hogy ott német nyelvet tanuljon és azután 1645-ben Luslawicbe. (Bock, loc. cit. p. 978—980.)

Matheusz élettörténeténél még fontosabbak azok a részletek, melyeket Bock a Demetriushoz való viszonyáról ad elő (p. 979.)

„Arcana est inter ipsos Socinianos historia, quod Matheusz Twardochlebus famosissimum illum Pseudodemetrium . . . in Polonia . . . e d u c a v e r i t et ipso adeo a consiliis intimis fuerit.“ És tovább miután a Schmalztól vett idézéssel megemliti az arianus követség elutazását, azt mondja (p. 980.): „Twardochlebius interim post breve commorationis tempus, male cedentibus Pseudodemetrii rebus, occasione Synodi in Polonia celebrandae e Moscovia in Poloniam rediit, sicque mortis periculo semet eripuit, cum p a u l o p o s t . . . Demetrius . . . vita . . . privatus fuerit.“

E szerint az arianus követség Moszkvában valószinüleg 1606 februáriustól, a mikor Czyrzowski lelkészt nyugtalanságba hozták, ugyanazon év májusáig időzött.

De még fontosabb ránk nézve, hogy Twardochleb Demetriusnak tulajdonképpeni tanitója volt, mielőtt Demetrius a nyilvánosság terén fellépett volna, vagyis 1603 előtt. De hol volt akkor ama tanitó? Bock erről semmit se szól és mindenesetre Twardochleb akkor még nem volt Lublinban lelkész, mivel a lublini arianusoknak 1605 ig Lubiecki Kristóf és Schmalz Bálint voltak a szellemi vezetői.[2] Valószinüleg akkor vagy Hoszczában volt tanitó, a hol Demetrius tanult, vagy az ostrogi egyházközségben, hol Demetrius korábban tartózkodott, mielőtt Brahinba Wiszniowieckihez ment volna.

[1] Csak egy, bár nagyon valószinü feltevést lehet itt tenni, hogy a követségnek egyik tagja Morscoviusz J. J. hoszczai arianus predicator volt, a kinek haláláról Schmalz az 1608-iki följegyzésében szól (Zeltner 1184. l.). E mellett itt két arianus családra kell gondolni és azt megkülönböztetni: t. i. a Morzkowski (Morscovius) és Moscorzewski (Moscorovius) családot.

[2] Cfr. „Zbory i Senatorowie“ p. 112.

Itt legyen szabad egy gyanitást fejezni ki, a mely különben semmiféle forrásra nem támaszkodik.

Mivel kétséges, hogy Demetrius az arianusokhoz csatlakozása előtt a lengyel nyelvet ismerte volna, melynek aránylagos ismeretét először Ostrogban és Hoszczában szerezte meg, fel lehet tenni, hogy az ő tanitója a tanitványnak anyanyelvét, azaz a nagy-orosz nyelvet jól kellett hogy ismerje. De ez esetben az a kérdés áll elő, hogy vajjon Twardochleb nem nagyorosz számüzött volt-e talán Moszkából? De mit jelentsen, akkor éppen nem orosz neve? A XVI. évszázban a neveket gyakran forditották át a régi nyelvekből vett nevekre és megforditva. Igy Melanchton reformátort Schwarzerd-nek hivták (melan-schwartz, chton-Erde); Pankratiust, a Paniowceben Pilawit-Potockitól alapitott hires lutheranus iskola igazgatóját nálunk Follbingernek hivták (pan-voll); a varsói lutheranus egyházban az első lengyel lelkészt, Artemjust Báthory idejében, vagyis 1581—1583-ban Krzesichleb-nek nevezték (arthos-chleb-Brod) s a többi. Ez az utóbbi változtatás nem valószinű-e Twardochlebre is, és nem volt-e ő, mielőtt az arianismussal megismerkedett, Artemjus szerzetes? Az orosz szerzeteseknek a lengyel arianus egyházközségekhez való ilyen menekvése nem volt ritka eset. Az unitariusok Siellavajának Vilnoban 1622-ben kiadott „Antelenchusában olvassuk: „Budny Simon és Krzyszkowszki Laurentius az ő arianus mérgüket oroszul nyomatták és a pópák közt elszórták . . . Segitettek ebben azok a moskovita barátok is, kiket maga az ördög tanitott meg az eretnekségre, a melyért Moszkvában gyanusak voltak és miután a mi országunkba jöttek, az első senatorokat maguknak megnyerték és a ruthenek nagy részét megmérgezték; sokan élnek még azok közül, a kik ismerték őket.“

Nem Hojszki parancsnokra és a mi Twardochlebünkre mutat-e itt a szerző?

De a feltevések nem elég biztos földjét elhagyva, még egy tudósitást kell Twardochlebről megemlitenünk, mely Bocknál található. Bock arról tesz bizonyságot (p. 908), hogy Twardochleb egy kéziratot: „Itinerarium Moscoviticum“ hagyott hátra, a melyet azonban megtalálni nem tudott. E követség küldés mégis oly fontos volt, hogy a rakowi zsinat 1640-ben Twardochlebet megbizta, „ut historiam profectionis suae Moscoviticae D e m e t-

rium Czarum litteris concinnaret“ s a munkát kinyomatni határozta.

Sajnos, hogy ez a forrás, melyet Demetrius származására nézve emlitettünk, a mint látszik, reánk nézve elveszett.

A Bocktól való felemlitése annyit mindenesetre bizonyitani látszik, hogy még 1630-ban a lengyel arianusok Demetriust nem tartották „Pseudo-Demetriusnak,“ miért a Pseudo-Demetrius nevet határozatukban nem is használták.

Ez a kicsiny csomagja a Demetriusról eddig némileg ismeretlen tényeknek, melyeket a lengyel arianus források adnak; nekünk úgy tetszik, hogy ezek a tények őt vallási tekintetben élethűen állitják elénk.

Történelmi tény, hogy az arianus mozgalomban Lengyelországban a görög egyháznak korábbi hitvallói nagy mértékben részt vettek. Még azok is, a kik mint Ostrogszki Konstatin herczeg, halálukig hűk maradtak ez egyházhoz, az arianismus iránt hajlandóságot éreztek. Lehet, hogy az a hitnézet, hogy a szentlélek az Atyától származik, megkönnyitette az átmenetelt. Bizonyos, hogy például Wolyniában a XVII. száz kezdetén egy nagyobb részint arianusokból álló kormányzóság volt; gyülekezete Wolyniában husz volt az arianusoknak.[1] Mikor Demetrius ily környezetben találta magát, tehetséggel megáldva s a hyerarchiától, melynek árnyoldalait hét évi kolostorban tartózkodása alatt megismerte, elidegenedve, örömmel csatlakozott egy oly vallási mozgalomhoz, mely őt szellemileg kielégitette. A lengyel unitariusoknak nem volt hyerarchiájuk; elvetettek minden dogmát, mely nem összhangzott az észszel (a csodát elfogadták, de észszerütlen dolgokat nem ismertek el), mikor azt vették fel, hogy az emberi értelem s igy az ész is kijelentést hoznak elő. Ilyen rationalismus természetesen egy tehetséggel megáldott ifju emberre benyomást gyakorolhatott. És az unitariusoknak a más hitvallásuakkal szemben való türelmessége még többeket vonzott hozzájuk.

De a mikor azután Demetrius a moszkvai trónt megszerezni akarta, a szegény lengyel hittestvérek semmit sem adhattak neki — legfennebb a Hojski kihallgatását a királynál (a miért folyamodni kellett, mivel akkor Hojski Gábor még nem volt

[1] Cfr. Zbory i Senatorowie.

senator). És a mig bensőleg arianus maradt, Krakóban és a jezsuiták előtt Demetrius a katholikust játszta s Moszkvában a görög vallásut, mivel közvetlen érdekei úgy kivánták. Demetriusnak vallási ekklektismusa s még inkább az ő nem tiszta vallási szereplése még a kegyes lengyel testvéreket is kihozta türelmükből és Demetrius esetében az Isten büntetését látták azért, hogy ő a megismert isteni igazságot elhagyta.

A nélkül, hogy Demetrius vallási cselekedeteinek erkölcsi értékelésébe bocsátkoznánk, kérdjük, hogy elnyerhette volna-e a trónt a nélkül, hogy az arianismust ne kelljen fölcserélnie a katholicismussal. Vajjon maradhatott volna-e csak egy napig is a trónon, hogyha a katholicismustól elfordulva, nem lett volna a görög egyház nyilvános hitvallójává?

A gyanu mégis oly erős volt, hogy egy évvel később meggyilkoltatott mint lutheranus és katholikus.

Bizonyosnak vehetjük, hogy a három hit közül, melyeket Demetrius ismert, egyhez meggyőződésből csatlakozott, mely semmit nem adott neki, az arianismushoz. Ha azt akarnók is feltenni, hogy Hojszki által Ostrogski herczegnek tetszeni igyekezett, ez reá nézve szükségtelen volt, mert a herczeg a görög egyházhoz tartozott. Természetesen az ily hitcsere a nem őszinte hitcsere — Demetriusnál nem rokonszenves, mit a trónokon oly gyakran látunk. Gondoljunk csak IV. Henrikre és II. Ágostra.

Constructiv összefoglalás.

A Schmalz rakowi arianus lelkész († 1622) Naplójában Demetriusról talált s a Bock arianus zsinat aktáiból Demetriusról, a „Pseudonak nevezettről" vett tudósitások alapján e tanulmány irója arra a meggyőződésre jut:

1. Hogy Demetrius, miután nyilvános fellépése előtt Lengyelországban az arianismushoz csatlakozott, haláláig az iránt jóindulattal maradt.

2. Hogy a lengyel arianusok meg voltak győződve arról, hogy Demetrius Rettenetes Ivánnak volt a fia.

3. Hogy megbizonyul az a tény, hogy 1604-ben novemberben az arianusoktól követség küldetett ki Demetriushoz Moszkvába, mely ott 1605 februártól májusig időzött.

4. Hogy megbizonyul az a tény, hogy Demetrius a kolostorban 1594-től 1601-ig tartózkodott.

5. Hogy Demetriusnak tanitója és legközelebbi barátja nyilvános fellépése előtt a később lublini arianus lelkész Twardochleb, az elébb talán Artemius szerzetes volt.

St. Pétersbourg 1907. V./26.

MERCZYNG H.

Tanulmányok Luther irataiból.

III.

„A német nemzet keresztyén nemességéhez."

Az első keresztények közéletéről sem mondhatjuk, hogy az minden tekintetben ideális magaslaton állott. Bármekkora nemesitő és megszentelő erő van a Krisztus evangeliumában, mégsem tudta az embert egy csapásra a bűn rabságából s az önzés bilincseiből megszabaditani. Az evangelium több példát emlit annak igazolására, hogy az őskeresztyénység gyülekezeteiben voltak olyanok, a kik csak szinlelték a keresztyénséget, a kik külsőleg vallották igazságait, de az életben nem követték parancsolatait. Bármilyen szigorú volt a Jézus vallásának erkölcstana, bármilyen határozottan igyekeztek az apostolok és a gyülekezetek többi vezérei az erkölcsi elveket az életben is megvalósitani: mégis voltak egyesek, a kik azokról megfeledkezve, ellenkezőt cselekedtek.

Azonban, ha mindenben nem is állhatott eszményi magaslaton az első keresztények közélete: egy tekintetben példát vehetett volna attól a későbbi keresztyénség. Az első keresztények ugyanis *testvéri közösségben* éltek. A szeretet volt a kapocs, mely őket egy családba fűzte. Ott nem voltak parancsolók és engedelmeskedők. Kezdetben az egyetemes papság elve érvényesült a gyülekezetekben. Az apostolok bizonyos tiszteletben állottak. De ők ezt nem követelték, hanem hűségük és buzgóságuk által kiérdemelték. Tanitottak, feddettek, dorgáltak, vezettek és irányitottak; de isteni jogra, öröklött tekintélyre nem hivatkoztak. Az apostolokon kivül voltak az egyes gyülekezetekben elöljárók: presbyterek, episcopusok és diakonusok. De a különböző néven nevezett hivatal nem jelent külön rendet is. Nincsen egyik a másiknak alárendelve. Sőt a munkaköre sincsen

határozottan megjelölve. Olyan rangfokozatnak, a minő később kifejlődött az egyházi hivatalok között, nyoma sincs az őskereszténység gyülekezeteiben.

Maga a gyülekezet és az elöljárók között sincsen semmi megkülönböztető határvonal. Az elöljáró elsősége csak tiszteletbeli elsőség, melyet maga a gyülekezet ruházott reá. Vannak ugyan esetek, a mikor a körülmények kényszeritő hatása alatt az apostolok neveztek ki elöljárókat; de rendesen a választásnál az egész gyülekezet közreműködött. Még a tanitói munka sem volt kizárólag egyik vagy másik hivatallal összekötve. Szükség esetén úgy a tanitást, mint a keresztelést és urvacsoraosztást végezte a gyülekezet arra hivatott bármely tagja.

Mihelyt azonban a vallás-erkölcsi érdek mellett előtérbe nyomúlt az egyház *egységi* érdeke: azonnal oda lett a gyülekezetek szabadsága s megszünt a hivatalok egyenlősége. Az egyház amaz ellenségeit, melyek a saját keblében keletkeztek, csak úgy győzhette le s egységét csak úgy biztosithatta, ha jól szervezett alkotmánya van. E kivánalom mellett minden más érdek eltörpült. Az egyház kész volt az episcopusoknak vagy püspököknek minden jogot megadni, hogy ez által a saját bomlásának útját állja. A gnostikusok és a montanisták ellen folytatott küzdelem nagyban emelte a püspökök hatalmát s szaporitotta jogait. Állásuk szilárditása czéljából isteni jogokra hivatkoztak s az apostolokkal való kapcsolatukat kimutatni igyekeztek. Sőt bizonyos rangfokozat lett megállapitva a püspökök, presbyterek és diakonusok között s ezzel a hierarchia alapvonalai letétettek.

De még más tekintetben is igen fontos az egyházi hivataloknak ilyen átalakulása. Ha az egyházi hivatalok isteni jogon alapulnak: akkor a gyülekezeteknek a szó valódi értelmében vett autonomiája nem lehet. Ha az egyházi hivatalokat betöltő egyének Isten különös kegyelmének a részesei s a szent lélek közvetitői: ebből szinte önként előállott az a különbség, a mi az egyházi és világi elem közé áthidalhatatlan választó falat emelt. Ez a megkülönböztetés elég korán előállott az egyházban s a klerikus és laikus elnevezésben jutott kifejezésre.

A klerikus és laikus szó értelme mutatja azt a függési viszonyt, mely az első hatszáz évben az egyház két rendje között kifejlődött. A mint növekedett a hierarchia s a klerus befolyása, olyan arányban veszett el a laikusok szabadsága és

függetlensége. A klerikusok lettek a laikusok absolut törvényhozói a hit dolgaiban. Ők lettek az egyéni üdv közvetitői s különösen a bűnbocsánattal kapcsolatosan kifejlődött egyházi gyakorlat folytán a laikusok föltétlen urai. Nemcsak vallási és egyházi, hanem világi dolgokban is akkora befolyást szerzett magának a klérus, hogy ez által a szó valódi értelmében leláncolta a laikus osztályt. „Mindezek által — mondja Baur — megszilárdult az aristokratikus válaszfal a klerikusok és laikusok között. A laikusok mélyen a klerikusok alatt állottak s a klerikusok felsőségüket némely dolgok által, melyekkel magukat a laikusok felett kitüntették s tiszteltebbekké tenni törekedtek, külsőleg is láthatóvá tették.“ [1]

A klerikusok és laikusok között ez elválasztó határvonal meghúzása után következett a még végzetesebb lépés, t. i. a papoknak a világiak fölötti uralkodása. A klerusnak ez uralomvágya kielégitésében segitségére volt a társadalmi, polgári és egyházi szabályok ama sokasága, melyek kánoni tekintélyre emelkedve, mintegy hálózattal vonták be az egyéni élet útjait. Igy lassanként a klerus, melynek hivatása a szellemi és erkölcsi vezetés lett volna, több meg több világi hatalmat szerzett magának s a világiakat névleg is, tényleg is adófizető alattvalóivá tette. [2]

A papi hatalomnak és befolyásnak ez elfajulása úgy a klerikusokra, mint a laikusokra nézve megtermette a maga keserű gyümölcseit. A klerus föltétlen hatalma és tekintélye tudatában a keresztényi erkölcs legelemibb parancsolatairól is megfeledkezett. Nem vallásos élet és erkölcsi nagyság által igyekezett ékeskedni, hanem a külső tekintély és hatalom minden eszközét elővette a lelkek leigázására. Az erkölcsi fogalmak mesterségesen megzavartattak s azoknak megtévesztő tömkelegében szabadon burjánzottak föl az égbekiáltó bűnök sokféle nemei.

De a papuralom nemcsak a klerikusokra, hanem a laikusokra is szomorú következményekkel járt. Az absolutismus szüli a rabszolgaságot. A rabszolgasággal pedig együtt jár a zsibbasztó közöny, a tétlen nemtörődömség, szóval a lelki halál. Ebbe a

[1] A ker. egyház a IV., V., VI. századokban. 209. l.
[2] Baur: A középkori ker. egyház. 81. l.

szomorú és sajnálatra méltó helyzetbe jutott a laikus osztály a papság absolutismusának a nyomása alatt. Mit törődött a saját lelke üdvével? Ez a papság kezében van letéve. Ő csak rabszolga módjára teljesiti mindazt, mit az üdvösség bérlői parancsolnak. Mit törődött a vallás és egyház ügyeivel? Ez is a papok dolga. Ők az isteni titkok sáfárai. A vallás és egyház arra való, hogy nekik dús jövedelmet hajtson. Az erkölcstelenség pedig mint harapó tűz úgy terjedt el a klerusról az egész társadalomra. A kereszténység erkölcsi elvei eredetiségükből ki voltak forgatva. A kovász elveszitette erjesztő hatását a közöny dermesztő hidegében. Csupán egy-egy máglyának fölcsapó lángja tett bizonyságot a keresztényi szellem életéről. De az egyház mindig a máglya tüzében hamvasztotta el az evangeliumot, a mi egyedül lett volna hivatva újjá szülni a világot.

Ebben a súlyos helyzetben találta Luther az egyházat. Először megkisérlette a papságot fölrázni zsibbasztó álmából. Ezért irt a római pápaságról. Azonban átlátta, hogy ez hiában való kisérlet. A papság fejével együtt sokkal inkább ragaszkodik a bitorolt hatalomhoz, mint hogy arról le tudna mondani. Ezzel tehát hiában kisérletezik. Elvakult a saját hatalmának fényétől. Azért Luther más térre viszi a reformatió ügyét. A világi elemet akarja megmozditani. Azt az elemet, a melynek eddig semmi joga nem volt az egyházban. A rabszolgaság kinos keresztje alatt roskadozó laikusokat óhajtja öntudatra ébreszteni. Azért első sorban a saját nemzete fiaihoz fordúl. Hátha itt inkább megértik. A saját hazájában tűzi ki a lelki szabadság lobogóját. Ilyen czélból és körülmények között irta „A német nemzet keresztyén nemességéhez, a keresztyénség állapotának megjavitása ügyében"[1] czimű művet, melyet 1520 augustus közepén bocsátott nyilvánosságra.

Ez a mű első azok között, melyeket Luther nagy reformatori iratai czimen szoktunk emlegetni. A mint Hase mondja: „a Rómától való elszakadás és a német nemzet szabadságharczának proclamatiója". Egyben újabb bizonyitéka Luther széles látkörének, rettenthetetlen bátorságának és törhetetlen bizalmának. Egy ilyen mű nem is jelenhetett meg hatástalanúl. Mint „harczi riadó", úgy hatott — irja Masznyik előszavában.

[1] Dr. Luther Márton művei II. k. 23. s köv. l.

4000 példányban jelent meg s azt is hamarosan szétkapdosták. Azóta több kiadást ért. Ismerkedjünk meg azért e nagyfontosságú irat tartalmával.

Luther lelki szemei előtt egy zsinatnak az összehivása lebegett. Egy olyan zsinatnak, a mely menten minden pápai és papi tekintélytől, tisztán a tagok lelkiismeretére épithetné határozatait. Miután a pápától már amúgy sem remélhetett semmit, egy ilyen zsinattól várta az egyház-reformáló intézményeket. De azt is jól tudta, hogy egy ilyen zsinatnak az útjában óriási nehézségek állanak. Ott van egyfelől a százévek óta bitorolt jog a pápa és papság kezében. A léleknek minden szabadabb megnyilatkozásával szemben e jogra hivatkozott, mint a mely egyenesen Istentől ered. Ott van másfelől a sokaságnak félrevezetett s a régi hagyományban megrögzött lelkiismerete. Jól tudta, hogy e két nehéz akadálylyal szemben elszánt harczot kell vivnia. Meg is harczolta derekasan. A harcz után Róma a maga meztelenségében maradt a csatatéren.

Hármas bástyafal veszi körül — úgymond Luther — Rómát, a mely miatt a világ nem láthatja visszaéléseit s ebből következett az egész kereszténység romlottsága. Ezért egy kürtöt kér Istentől, melynek hangjára Jeriko falai, a melyek különben szalmából és papirból vannak, leomoljanak. Melyek ezek a falak? *Első* az, hogy a papi hatalom a világi fölött áll. *Második*, hogy az irást csak a pápa magyarázhatja. *Harmadik*, hogy zsinatot csak a pápa hivhat össze.

A mi az *első* falat illeti, az merő koholmány. Ilyent a szentirás nem tanit. Ellenkezőleg, azt tanitja, hogy a keresztények között nincsen semmi különbség. Mi a keresztség által mindnyájan papokká lettünk. Ezért mondja I. Péter 2. r., 9. v.-ben „Ti királyi papság s szent nép vagytok.“ Igy hát minden keresztény tagja a papi rendnek. Csupán hivatalunk által különbözünk egymástól, úgy, a mint egy test minden tagjának meg van a maga munkaköre. Egy a hitünk, egy a keresztségünk s igy mindnyájan egyenlő keresztények vagyunk. A püspök felszentelése által nem nyer semmi különösebb hatalmat. Csupán kezeli azt, a mit a többi keresztények rábiztak. Az is merő visszaélés, hogy a püspök-választás jogát kivették a hivek kezéből. Holott ez ősi joga volt a népeknek. Választó és választható volt mindenki. Ennélfogva a papi állás „egyszerű hivatal“.

A papok is ugyanazon törvény, ugyanazon világi felsőség alatt állanak, mint a többi keresztények. A világi felsőségnek nem csak joga, de kötelessége nekik is azzal a mértékkel mérni, mint másoknak. A világi hatóságot e hatalma gyakorlásában senki és semmi meg nem akadályozhatja. El kell hát törölni mindenféle kiváltságos helyzetet, mert az ellenkezik az evangelium tanításával. Azért, ha az úgynevezett papi-rend hivatalával visszaél, a többi keresztények kötelessége ezért felelősségre vonni, ha a bűnrészesség gyanúját magukra nem akarják venni. Ilyen érveléssel dönti le Luther az első bástyafalat, melylyel Róma magát körülvette, hogy visszaéléseit szabadon üzhesse. A reformator érvelése pedig az igazság, szeretet és testvériség evangeliumán alapszik.

A *második* fal az, hogy az irást csak a pápa magyarázhatja. Ez az elsőnél is hitványabb anyagból van rakva. Ennek takarója alatt jöhetett létre a sok természet- és keresztényellenes tan az egyházban. Mit tanit a biblia az irásmagyarázatot illetőleg. Pál apostol mondja, hogy ha valaki valamely újabb kijelentésben részesülne a hallgatók közül, a beszélő azonnal hallgasson el s adjon helyet neki. I. Kor. 14. r. 30. v. Az apostol eme szavai azt jelentik, hogy a gyülekezet minden tagjának joga van az ige hirdetésére és magyarázatára. Jézus is a prófétákkal együtt hirdeti, hogy minden kereszténynek Istentől tanitottnak kell lenni. Ján. 6. r. 45. v. Ebből is következik, hogy minden embernek joga van az igazságot keresni s a kijelentés szavára hallgatni. Sőt inkább kell egy közönséges embernek hinnünk, ki az irás alapján áll, mint a papnak vagy akár a pápának, ha a kijelentéssel ellenkezőt tanit. Minden keresztény „lelki ember". A lelki ember pedig mindeneket megitél. II. Kor. 4. r. 13. v. Hogy ne tudnák hát egyen-egyen megkülönböztetni az igaz hitet a hamistól. Mi szabadságra vagyunk hivatva s a szabadságunkkal élnünk kell. Ennek a szabadságnak a birtokában kötelességünk még a pápát is figyelmeztetni tévelygéseire. „Ha egykor az Isten — irja Luther — egy szamarat szólaltatott meg a próféta ellenében, miért ne szólaltathatna meg most egy kegyes embert a pápa ellenében." [1]

A lelkiismeret szabadságának érdekében irott igaz fejtege-

[1] I. m. 35. l.

tések ezek, melyek az egyént, az embert arra a magaslatra helyezik, melyet tehetségeinél fogva méltán megérdemel. Ezek a reformatori igék, ma is sok elhomályositott lelket megvilágosithatnának és sok, emberségéből kivetköztetett keresztényt felemelhetnének. De a sulyos börtönök elzárt ajtóin nehezen hatol be a nap sugara.

A *harmadik* bástyafal — t. i. hogy csak a pápa hivhat zsinatot össze — már a két elsővel leomlott. Mert ha a pápa vét az irás ellen — folytatja Luther — kötelességünk őt megbüntetni. Ilyen értelemben tanit a Jézus is: „Ha a te atyádfia vétkezik ellened, eredj és mond meg neki csupán négy szem között; ha nem hallgat reád, úgy végy magadhoz még egy, vagy két embert; ha ezekre sem hallgat, úgy mond meg a gyülekezetnek; ha a gyülekezetre sem hallgat, olybá vedd, mint pogányt". Máté 18. r. 15. v. Ha minden keresztényynyel szemben ilyen értelemben kell eljárnunk, mennyivel inkább a kereszténység egy olyan tagjával, a ki kormányzásra van hivatva s a kinek rossz példája nemcsak nagyobb botrányt okoz, de megrontja az egész gyülekezetet. Ilyen esetben a gyülekezet minden egyes tagjának védekeznie kell a veszedelem ellen, csak a pápa hivhatná össze a zsinatot, mely tiltakozhatnék ez elfajulás ellen? Hol van ez megirva? Az egyházi törvények a szentirással szemben semmi bizonyitó erővel nem birnak. Hát az apostoli zsinatot is nem az apostolok és vének együttesen hivták össze? És a niceai zsinatot is nem Konstantin hivta össze? Ezért a jelen körülmények között a szabad zsinat összehivására legilletékesebb a világi felsőség. „Avagy — mondja Luther — nem természetellenes eljárás volna-e, hogy ha tűz ütvén ki a városban, mindenki tétlen maradna s hagyná, hogy csak égjen, a mi éghet, csupán azért, mert nem rendelkezik a polgármester hatalmával, vagy mert a tűz talán éppen a polgármester házánál gyuladt ki?"[1] Az egyházban egyetlen hatalom van: „A javitás hatalma". A ki ennek útjában áll, az szórjon bár átkot; de az átok az ő fejére száll.

Ezzel a józan és erőteljes érveléssel igyekszik Luther végét vetni ama „hamis és hazug ijesztgetésnek, melylyel a rómaiak rég időtől fogva a lelkiismeretet erőtlenné és tompává

[1] I. m. 36. l.

tették". És a mig a fenntiekben a lelki szemei előtt lebegett zsinat összehivása elől a nagy akadályokat biztos kézzel elhárítja: addig a következőkben lelke egész keserűségével azokat az okokat sorolja elő, melyek azt a zsinatot föltétlenül sürgössé és szükséggessé teszik.

Az első ok a pápa szertelen fényüzése. Az, a ki a Krisztus helyettesének és Péter apostol utódjának vallja magát — azt mondja Luther — úgy él, hogy egy császár vagy király szégyelheti magát mellette. Nem a fényüzés és nagyzolásban kellene kitünnie, hanem az alázatosságban, a tudományban és a szent életben. Jézus azt mondta: „Az én országom nem e világból való". Ján. 18. r. 36. v. Hát az ő helytartója miért akar a világ ura lenni? Hisz a helytartó nagyobb nem lehet, mint az Ura. A ki igy él, az nem a Krisztus helytartója, hanem maga az Antikrisztus.

A második oka a szabad zsinat sürgős összehivásának a biborosok nagy hada, mely a keresztényeket anyagilag teszi tönkre. Pedig Luther szerint: „Ha egy biboros se volna a világon, az egyház még akkor se menne tönkre, mert azok úgy sem tesznek semmit, a miből a kereszténységnek haszna volna, ők csak marakodnak és nyerekednek a püspökségeken, főpapokon, azt pedig bizony megteheti akármely rabló is".[1]

A harmadik ok a pápa szertelen udvartartása.

Mindezek természetesen sok pénzt kivánnak, a minek a különböző keresztény országokból kell kitelnie. A pápa és környezete pedig legkevésbé sem válogat az eszközökben, ha arról van szó, hogy a szertelen fényüzésben a szükséges anyagi eszközöket beszerezze. „Náluk — mondja Luther — a nyilvánvaló zsarnokság, kapzsiság, és muló pompa, több mint a jog". Ennek az állitásnak igazolása czéljából azokat a hamis czimeket sorolja elő, melyeknek leple alatt a pápa Németországot zsarolja.

Az első hamis czim az úgynevezett „Annaták," mely szerint a pápa által adományozott egyházi alapitványi helyek jovedelméből uresedés esetén, fél rész a szent széket illeti. Luther szerint az Annaták azon a czimen illették a pápát, hogy azokból tőkét gyűjtsön abból a czélból, hogy azzal a törökök

[1] I. m. 41. l.

ellen védelmezze a kereszténységet. Azonban ez a feltétel feledve lett. Az Annaták állandó adó jelleget öltöttek s mégis ha a törökök ellen kell küzdeni, akkor kiküldött emberei által gyűjtet vagy pedig búcsut hirdet. És mind ez a Krisztus neve alatt történik.

A pénzszerés második hamis módja az úgynevezett pápai hónapok czime alatt rejlik. E szerint az év páratlan hat hónapja alatt az alapitványok betöltésének a joga a pápát illeti s csak a többi hónapok alatt gyakorolhatják a püspökök e jogot. Ez úton a legzsirosabb alapitványok és méltóságok Róma kezére kerülnek.

A harmadik mód az, hogy ha valamely egyházi javadalommal biró személy Rómában vagy oda útaztában meghal: javadalma örökre a római szék tulajdonává lesz.

A negyedik mód az úgynevezett „pápai nép“ czime alatt rejlik, melynek titkolt czélja szintén az, hogy minden hűbért örökre Rómához csatoljon.

Az ötödik mód szerint a per tárgyát képező alapitványok szintén Róma tulajdonába mennek. Ez a legbiztosabb útja a pénzszerzésnek. Mert ha nincs per, gondoskodik Róma maga, hogy legyen s igy akkor teszi kezét a javadalmakra, a mikor akarja.

Hogy végül minden püspökség betöltéséből kivegye a szentszék a maga részét: kifundálta az úgynevezett „palliumot“, t. i. egyetlen püspököt sem erősit meg a pápa hivatalában, mig drága pénzen meg nem veszi a palliumot s Róma rabszolgájává nem esküszik fel.

Eddig csak az üresedésben levő alapitványi helyekről volt szó; de a pápa a már betöltöttekre is kitejeszti atyai figyelmét. Több módja van annak is, hogy ezeket miként lehet Rómához lánczolni. Az első az, hogy az öreg, gyenge vagy akárhányszor ráfogott fogyatkozásban levő magasabb rendű hivatalnok mellé a szentszék egy coadjutort nevez ki. Ez a kinevezett coadjutor természetesen az ő embere s igy az illető hivatalra nézve úgy a káptalannak, mint az adományozónak minden joga elvész. A másik az, hogy a gazdagabb jövedelmü kolostorokat a pápa fentartja magának. Az ilyen helyeken az istentisztelet megszünik s a jövedelem Rómába megy. Ilyen visszaélés történik az incompatibiliákkal is. Vannak ugyanis egyházi javadalmak,

melyekből kettőt egy időben birni tiltva van. Az egyházjognak ezt a rendelkezését úgy játszodja ki a pápa, hogy a kettőt egymásba kebelezi, a kettőt egy javadalomnak tekinti s igy megszünik az incompatibilitás. Ezen magyarázat mellett vált lehetővé, hogy van olyan római udvaroncz, a kinek „huszonkét parochiája, hét prépostága és negyvenhárom egyházi javadalma van". Egy másik félremagyarázása az incompatibiliáknak az administratió czime alatt történik, mely szerint egy püspök administrálja a másik püspökséget, a miért a czim kivételével annak minden javadalmát élvezi.

De hogy a római üzérkedésnek hű képét adja: rámutat még Luther a „pectoralis reservatió"-ra, a mely egy jelentésű a jézsuita „mentalis reservatió"-val. E szerint ha valamely alapitványi hely a rendes úton be is töltetett már, de előáll egy más valaki, a kinek több pénze vagy képzelt érdeme van: a pápának jogában áll az elsőtől elvenni s az utóbbinak oda adni. Ez eljárás mentségéül szolgál a fenti műkifejezés. Jelenti pedig azt, hogy az első adományozás csak külsőleges és színleges volt, de az illető alapitványi helyet lelkében magának tartotta fenn. Igy teszi bolonddá a kereszténység feje a keresztényeket s az egyházi törvényeket kénye-kedve szerint úgy magyarázza, hogy jövedelmi forrásainak a számát gyarapitsa. „A pápának ez az önkényes eljárása — irja Luther — Rómában olyan állapotokat teremtett, hogy nincs a ki azokat leirja. Napirenden van ott az adás-vevés, csere-bere, dobzódás, hazugság, csalás, rablás, lopás, fényüzés, paráznaság, gazság, Istennek mindenféle módon való meggyalázása, úgy, hogy az Antikrisztus sem uralkodhatnék gyalázatosabban".[1]

Ezekben mutat reá Luther az egyházi romlottság forrásaira. A fő mindenestől megromlott. Nem lehetnek akkor épek a tagok sem. Elismerjük, kemény beszéd az, a melylyel Luther Róma visszaéléseit ostorozza; de évszázas bajokkal, megcsontosodott visszaélésekkel nem is lehet csak úgy szőrmentére elbánni. Az operáló kést a beteg testbe mélyen bele kellett vágni. És Luther nem is kimélt most már senkit és semmit. Rettenthetetlen bátorsággal nézett szembe az ellenféllel. Egy czél lebegett előtte: a visszaélések megszüntetése. Nem hátrált meg semmi akadály előtt, a mi útjában állott.

[1] I. m. 51. l.

A mint emlitettük, egy szabad és független nemzeti zsinaton gondolta az egyház javitását a legsikeresebben megkezdhetni. Sok és nagy érdekü feladat áll e zsinat előtt. És Luther előre tájékoztatja a német nemzetet a zsinat feladatairól s úgy tesz mint a jó orvos, a ki nemcsak rámutat a betegségre, hanem orvosságról is gondoskodik. Ha a pápa önmagától nem hajlandó a javulásra és javitásra: akkor a nemesség és a fejedelmek kötelessége erre törvényes eszközökkel is kényszeriteni. Ez volna általában az összehivandó zsinatnak a feladata. De hogy munkáját annál inkább megkönnyebbitse, részletesebb programmot is ad s nem kevesebb, mint huszonhét pontban adja elő teendőit. Kivánsága az, hogy az elősorolt visszaéléseket egyszerüen tiltsa meg a pápának a zsinat s ha nem enged, a nemesség szálljon szembe vele, „mint a kereszténység egészen közönséges megrontójával“.

Luthernek ez irata két szempontból méltó a kiváló figyelemre. Egyfelől mutatja azt a határtalan sülyedést, melybe a korlátlan hierarchia vitte éppen az egyház fejét. Mutatja az igazságot, hogy a hatalom tultengése, magukra a hatalom birtokosaira rejt a legtöbb veszélyt magában. Ebből a szempontból mint történelmi okmány bir kiváló jelentőséggel. De másfelől ez irat által az egyház laikus osztálya, ama jogaiba visszahelyeztetett, a melyektől évszázakon keresztül megfosztva volt. Ebben az egyházjognak új alapja van letéve, olyan alapja, mely az evangelium szellemével megegyezik. A mint az egyházat nem csupán a hivatalos papok alkotják: úgy annak a kormányzása is minden egyes tagnak közös és elidegenithetlen joga. Luther ez iratát úgy tekinthetjük, mint egy „magna chartát“, melylyel a laikusok elveszitett szabadságuk birtokába viszszahelyeztetnek. Igy nem pusztán történelmi okmány, hanem elsőrendü jogforrás is.

Luther itt már most nem szándékozott megállapodni. A megkezdett úton tovább akart haladni. Ezt kivánta az ügy, melynek apostolává lett. Azért igy végzi az iratát: „Ezuttal legyen elég ennyi. Tudom jól, hogy magas hangot fujtam, sok lehetetlennek látszó dolgot érintettem, sok ügyet erősen támadtam. De hát mit tegyek? Kötelességem szólni. Ha tehetem, akarom is ezt megcselekedni. Jobb ha a világ, semmint ha az Isten haragja sujt le reám. Más egyébtől, mint az életemtől

úgy sem foszthatnak meg. Eddigelé sokszor ajánlottam fel a békejobbot ellenségeimnek, de úgy látom, Isten ép általuk kényszerit, hogy számat mind nagyobbra tátsam és ő nekik, mivelhogy telhetetlenek, bő alkalmat adjak beszélni, ugatni, lármázni és irni. Csak rajta! tudok én még egy más nótát is Rómáról és hadáról. Ha viszket a fülük, hát elénekelem azt is nekik s még harsányabb hangon. Érted-e jól kedves Róma, mire gondolok én?"[1]

Hogy mire gondolt a reformator, azt látni fogjuk.

[1] I. m. 109. l.

VÁRI ALBERT.

Az egyházi helyzet Francziaországban.

Reville Jean, a vallástörténelem tanára a párisi egyetemen, a kinek egyházi beszédeiből is egy néhányat közöltünk e folyóiratban, a fennebbi czim alatt két czikket irt az „Inquirer“ angol unitarius hetilapba, a melyeket szintén érdekeseknek tartunk közölni a róm. katholikus és protestáns egyházi helyzetnek megismertetésére Francziaországban az állam és egyház szétválasztására vonatkozó törvény következtében.

I. A római katholikus egyház.

Másfél éve már elmúlt, hogy az állam és egyház közötti szétválasztás megtörtént. Most láthatjuk, hogy ezt a nagy reformot, a mely sokunk előtt Francziaországban sok ideig rémként tünt fel, a nép általában minden komolyabb ellenszenv nélkül elfogadta. Mindenesetre van egy sereg helyi nehézség, különösen a tulajdont illetőleg, de ez is már az állam és egyházak közötti egyezség helyreállitása pillanatáig jutott. Ezek a nehézségek különösen abból a tényből származnak, hogy a kath. egyház nem alkalmazkodva a törvényhez, a melyet a parlament megszavazott és igy nem használta fel a módokat, a melyek a tulajdon átadására szolgáltak. De a mig a pápa kárhoztatta a törvényt és a pápának engedelmes püspökök (ámbár nagyobb részük jobbnak tartotta volna alkalmazkodni a szabályokhoz) megtagadták az istentiszteletre a törvénynek megfelelő társulatokat szervezni, úgy látszik, hogy támadásukat inkább a szétválasztás elve, mint a tény ellen irányitották. Ha egy politikai reactió lett volna támadandó Francziaországban, meg vagyok győződve, hogy a római egyház nem kisérelte volna meg a konkordatum visszaállitását, de előnyösebbnek tartotta volna a jelen függetlenséget és arra törekedett volna inkább, hogy ennek érdekében enyhébb kikötéseket, vagy éppen kiváltságokat nyerjen,

minthogy egy újba mindjárt arany nyakéket is kovácsoljon, a melylyel magát az államnak alárendelje.

A helyzet valóban nagyon különös. A római katholikusoknak — kivéve egy igen kevés számú plebániát, a melyek nem engedelmeskedtek a pápa rendeletének — egyáltalában nincs törvényes szervezetük. De az istentisztelet úgy gyakoroltatik, mint korábban. A templom — kivéve különös eseteket — törvényesen a községgé vagy az államé; de a tulajdonos által a róm. katholikus nép használatára van átengedve minden bér nélkül, mivel a püspökök vonakodnak bármit is fizetni azért és a polgári hatóság nem akarja magára venni a felelősséget azért, hogy a hagyományos istentiszteleteket felfüggeszsze és a katholikusokat megfoszsza az ők kultuszoktól. A plebániákkal egészen másként áll a dolog, ezeket nem foglalhatják el a papok, sőt a püspökök se, hogy haszonbért ne fizessenek azokért. E szerint a mise mindennap megtartatik és a vallásos szolgálatok úgy folynak, mint azelőtt. Egyetlen különbség, hogy a papot nem fizeti az állam. De tudni kell, hogy a róm. kath. egyházban a nép hozzászokott a czeremoniákért fizetni, a szétválasztást megelőzőleg is, az egyház jövedelmének nagyobb részéről a hivek gondoskodtak. Tényleg most csak a papok fizetésével nagyobb az adózás és némely helyen ezt csak a gazdag családok hordozzák.

Ehez képest a nép nem érez nagy különbséget a mostani és az előbbi állapot között. A különbség jelentékenyebb a papságra nézve, a mely most teljesen az egyházi hatóságtól függ, a pap a püspöktől és a püspök a pápától. A hierarchiának magasabb rangján levők csak örömmel fogadhatjak a papságnak ezt a teljes alárendeltségét. Ezzel megszabadúltak a veszélytől, a melytől annyira féltek, az istentiszteletekre alakitandó demokratikus társulatoktól, a melyeknek tagjai évről-évre megszavazhatták vagy megtagadhatták volna a parochia költségvetését. A későbbi jövő fogja megmutatni, hogy vajjon az alsóbb papság, a midőn jobban megismeri valódi erejét, nem fog-e ugyanazon demokrátiára hivatkozni, a melyet a pápa most nem ismert el jogaik biztositékáúl és nem fogja-e a római egyházba behozni azt az új szellemet, a melyet nemesebb gondolkozású tagjai most lapjaikban, folyóirataikban, könyveikben vagy röpirataikban terjesztenek, de a mely az egyháznak nem tetszik. Két vagy három püspök talán elég lesz arra, hogy egy ily reformot keresztül vigyenek. A tekintély túlsúlya akkor gondos-

kodni fog a maga megmentéséről. Nem látok más utat, a mely által az új katholiczizmus, a mely iránt barátunk Sabatier Pál oly szeretetel viseltetik, a régi egyházba behatolhat; mert én már igen idős történész vagyok egyházi dolgokban arra nézve, hogy a magamévá tegyem az ő illusióit az egyháznak az ő fejétől származható reformja iránt.

Jelenleg úgy áll a dolog, hogy a róm. egyház Francziaországban a szétválasztás által sok pénzt és nagy tulajdont vesztett el, melyet az egyház a magáénak tart és az állam azt mondja, hogy az övé; de vallási és szellemi dolgokban a római egyház soha sem volt oly szabad Francziaországban, legalább benső életét illetőleg, mint most. A magasabb klerus mindenesetre elvesztette kiváló helyét a hivatalos ünnepségeknél és a városok mind nagyobb számában meg vannak tiltva az istentiszteleti ténykedések az utczákon; pl. a processiók; a hivatali helyiségekből és a nyilvános iskolákból a feszületek el vannak távolitva, úgy, mint a katholikusok mondják, Isten kiüzetett. Az egyház méltóságának hivatalos elismerését, köztiszteletét illető megszoritások az egyház embereinek elevenébe vágnak, de a nép nagy többségét, úgy látszik, nem döbbentették meg a szétválasztásnak ezek a következményei. Az egyetlen dolog, a mi a népet érdekli, hogy misére szabadon járhasson, hogy az egyházban megkeresztelkedhessék, házasságot köthessen és eltemettessék. Briand úr, a nagytehetségü minister, a kinek hatáskörébe tartozik a szétválasztási törvény alkalmazása, elég bölcs volt ezt megérteni, mérsékelt politikájával ő elkerüli a népség szokásainak megsértését és igy biztositja e lényeges reform alkalmazását.

II. A protestans egyházak.

A mig a róm. kath. egyház nem fogadta el a szétválasztó törvény rendelkezéseit, a kicsiny protestans sereg, egymástól különböző álláspontja mellett is, igyekezett azoknak eleget tenni. De itt a protestantismus benső megoszlása tette a dolgot oly zavarossá, hogy magok a franczia protestansok sem tudják, hogy hogy áll most az ők szervezetük. Hogyan tudjam hát azt tisztán megismertetni külföldi barátainkkal.

Már a szétválasztás előtt különböző protestans egyházak voltak Francziaországban. 1. A református presbyteri vagy ősi kálvinista

egyház, mely a legszámosabb. 2. A lutheranus egyház vagy az augsburgi hitvallás egyháza, a mely éppen úgy el volt ismerve az államtól, mint a ref. egyház. 3. A szabad egyházaknak több kis csoportja, mint a szabad evangeliumi egyházak egyesülete, a baptisták, a methodisták egyháza és más jelentőség nélküliek. A 3 pont alattiak nem voltak az állammal összeköttetésben. Ezek már szét voltak választva és igy nem kellett egyebet tenniök, minthogy meglevő szervezetökkel alkalmazkodjanak a szétválasztási törvény gyakorlati rendelkezéseihez. A lutheránus egyház a maga párisi és montbeliardi két zsinat határozataival és élén a maga egyetemes zsinatával abban a helyzetben volt, hogy a szervezetének egész gépezetét fenntartsa, mivel a köztük uralkodó türelmes szellem, az orthodoxokat és szabadelvüeket ugyanazon testületben egyesitette. Nekik is csak alkalmazni kellett szabályzataikat az új törvényes helyzethez.

De a reformatus presbyteri egyházakkal másként áll a dolog. Törvényesen egy testületet alkottak ugyan, de tényleg 1870 óta két testület volt; az orthodox vagy zsinati egyházak és szabadelvü egyházak. A kormány nem ismerte el ezt a megoszlást és az egész ref. egyházat egy felekezetnek tekintette.

A mikor a szétválasztási törvény megszavazandó volt, nagy hajlandóság nyilvánult közönségesen egy és ugyanazon szervezetben biztositani az összes református protestansok egységét. Egy ilyen csekély protestans kisebbségnek egy katholikus országban felette előnyösnek látszott, hogy egyszersmindenkorra ne oszsza meg magát s ne vesztegesse erejét a versenygésre. Nem kétlem, hogy a ref. protestansok között legtöbben azt óhajtották, hogy legalább a kisérlet ez irányban megtétessék, tőleg, hogy az összes refomátus egyházak képviselői hivassanak egybe egy általános gyülésbe, hogy a lehetőleg egy egységes szervezet útjai és módjai felett határozzanak. De az orthodox rész vezetői nem ohajtottak egy ilyen egyesülést. Az orthodox ref. egyházaknak már volt egy teljes zsinati szervezetök — kerületi és egyetemes zsinat kötelező hitczikkekkel — rájok nézve hivtelenségnek és gyakorlatiatlannak tetszett, hogy saját házukat veszélyeztessék az összes ref. egyházak gyülésén való tanácskozással. De saját egyetemes zsinatuk egy nagy kisebbségében meg volt a hajlandóság az egyesülési terv iránt és a reimsi gyülésen 1905-ben egy szótöbbséggel elhatároztatott, hogy az egyetemes gyülést a szétválasztás után egybe kell hivni minden hátránya nélkül a meglevő magán szervezeteknek. Az a határozat is igen

merész volt a vezetőkre nézve. A gyülés, a melyen többségük volt, ezt a szavazatot úgy magyarázta, hogy az egyetemes gyülést csak akkor kell egybehivni, a mikor a szétválasztás már végrehajtatott, azaz, a mikor a ref. egyházak már újra szerveztettek és csak a külön szervezett ref. egyházak szövetkezésének alkalomszerüsége felett kell határozniok. Egyszersmind komolyan megkezdették az orthodox gyülekezetek újszervezését a szétválasztási törvény rendelkezéseinek megfelelőleg; nagy mennyiségű pénzt gyűjtöttek az orthodox egyházak gazdag tagjai között és az orleansi (1906), a montpellieri (1907 január) zsinatokon *az evangelium szerint reformált egyházak nemzeti egyesülete* szentesitést nyert. És most a párisi zsinaton (1907 május) ez az orthodox egyesület meghivta a többi református szervezeteket, hogy tartsanak egy egyetemes gyülést, a melyen a külön szervezetek képviseltessék magokat — s nem közvetlen maguk az egyházak — hogy határozzanak a felett, hogy miben munkálkodhatnának együtt.

A szabadelvü egyházak kezdettől fogva kijelentették hajlandóságukat az összes ref. egyházak egyesülése iránt és e czélból számos engedményt tettek (a szabadelvüek montpellieri zsinata 1905 november). De a mikor kétségtelenné lett, hogy az orthodox gyülekezetek elhatározták, hogy visszautasitanak bárminő közös szervezetet, kénytelenek voltak a szükségnél fogva megalkotni saját szervezetüket külön zsinattal és egyetemes zsinattal. Nyilvánvalóvá kivánván tenni azt a szándékukat, hogy ők nem egy dogmatikus, hanem egy szabadelvü és türelmes egyházat akarnak alkotni, *az egyesült református egyházak* nevet választották.

De itt nem ért véget a dolog. Az orthodoxok kisebbségénél a szavazat megszoritó magyarázata a vezetők által, sok más egyéb okkal együtt oly nehézségeket támasztottak, hogy egy részök elhatározta, hogy félre vonul a tömegtől és felhivást intéz Franczia-ország összes ref. protestansaihoz, hogy egy széles evangeliumi alapon alkossanak egy nagy keresztény testületet, a mely minden párt szellemen felül és kivül áll (en dehors et au dessus des partis). Ezek az egyesült emberek, a kiknek vezére Rouen lelkipásztora, Monod Wilfred, jelenleg a párisi Oratorium egyháznak megválasztott papja, meghivták mindazokat, a kik ugyanazon elveket osztják a jarnaci gyülésre (1906 október) és ott megvetették alapját *a református egyházak egyesületének*, a mely alkotmányos zsinatát néhány nappal ezelőtt (1907 junius) tartotta meg Párisban. Itt is lesznek

kerületi zsinatok és egy egyetemes zsinat, úgy, hogy nekünk refomátusoknak ezután három különféle kerületi zsinataink és három különféle egyetemes zsinatunk lesz Francziaországban: *az evangelium szerint reformált nemzeti egyesületéi* (orthodox): *az egyesült református egyházakéi* (szabadelvű) és *a református egyházak egyesületéi* (párton kivül) És mindezek a zsinatok némelykor ugyanazon városban tartják gyűléseiket (például Montpellierben szabadelvű zsinat 1905-ben, orthodox 1907-ben). az ember nem tudja, minő szervezetről van szó, ha csak nincs megmondva a határozott czim és a határozott adat.

Van még egy más zavar is. A jarnaci vagy a *református egyházak egyesületének* tagjai igényt tartanak arra, hogy ők minden párt szellemen felül állanak. Ők felhivást intéztek az összes református protestansokhoz, a kik ugyanazt a czélt tartják szem előtt és evangeliumi alapon a hitnek és szabadságnak ugyanazon elveit vallják. E szerint ők ugyanazon egyházi elveket vallják, a mit a szabadelvüek, jóllehet, nem mindnyájoknak ugyanaz theologiai nézete. Igy történt, hogy a szabadelvü egyházak közül igen sokan a jarnaci tömeghez csatlakoztak. Jelenleg a református egyházak egyesületének gyülekezetei közül több mint fele már *az egyesült református egyházakhoz tartozik.*

Sokkal logikusabb lenne a két szervezetet összeolvasztani; de az úgy venné ki magát, mintha a jarnaciak, a kik egy párthoz sem akarnak tartozni, átmennének a szabadelvüekhez. Sokan azonban közülök még mindig ellenszenvvel viselkednek a szabadelvüek iránt. E mellett azt hiszik, hogy az *evangelium szerint reformált egyházak* mérsékelt orthodox egyházaiból nem szerezhetnek maguknak új tagokat, ha azt mondhatják róluk, hogy ügyüket a szabadelvüekével egyesitették.

De gyakorlati okok kényszeriteni fogják *a református egyházak egyesületét* és *az egyesült református egygyázakat* mi előbb, hogy egyesüljenek és akkor a református egyházaknak csak két külön felekezete marad, egyik dogmatikai alappal az egyházaknak körül-belől kétharmadával és a másik evangeliumi, dogma nélküli alappal, magához gyüjtvén az egyházak egyharmadát, a melyek között bizonynyal sok lesz a legjelentékenyebbek közül.

Az összes református egyházak képviselőinek egyetemes gyülése nem fog létre jönni, mivel az orthodox párt nem fogadja el annak elvét. De a különböző szervezetek képviselői valószinüleg

tartani fognak egy conferentiát, hogy a különböző protestans felekezeteknek már meglevő szövetkezetét megszilárditsák és hogy az összes protestans erőket egyesitsék a közös ügy védelmére, a nélkül, hogy maguknak a felekezeteknek kormányzásába beleelegyednének. Teljesen bizonyos vagyok benne, hogy a protestansok közötti egyesülés ügye fejlődésnek indul a közel jővőben.

Ferencz József.

Gyöngymondatok.

(Újkori iróktól.)

Isten. Isteni tulajdonok, stb.

Isten mindenütt jelen van, csak Rómában nincs, mert ott helyettese van. *Saphir.*

Maximilián császárt meglepte vadászatban egy iszonyu zivatar és leugorván lováról, udvaronczai között hajadon fővel letérdelt, mondván: Neked, óh! mennydörgő úr, legyen mindig tisztelet! Tied egyedül minden hatalom! Te egyedül vagy császár, mi mind a te alázottaid vagyunk!

Az alkotó, jutalmazó és boszuálló egy Isten ismerete a mivelt értelem gyümölcse. *Voltaire.*

Az Isten jár! Az Isten beszél! Az Isten ir egy kis hegyen Az Isten harczol! Az Isten emberré leszen! Az istenember meghal kivégzés által! Ezek aztán a fogalmak! *Voltaire.*

Minél inkább ismeri az ember a természetet, annál inkább imádja annak szerzőjét. *Voltaire.*

Az istentagadás semmi jót sem tehet az erkölcstannal és annak sokat árthat. Szintén oly veszélyes az, mint a vakbuzgóság. *Voltaire.*

Legyen templomunk, hol Istent imádjuk, jótéteit énekeljük, igazságát hirdessük, az erényt ajánljuk; minden egyéb annyi, mint pártszellem, fogásosság, csalás, kevélység, fösvénység. *Voltaire.*

Látom Istent minden müvében, érzem létét ő magában és magam körül mindenben, mindenütt. De mihelyest önmagában akarom vizsgálni, akarván megtudni: hol van ő? mi? és miből áll? azonnal elillan és zavarodott elmém többé mit sem tud. *Rousseau.*

Az emberbe begyökerezett gondolat az egyetlenegy Isten felől,

többet ér, mint azok a márványépitmények, melyekben az istenimádásnak csak árnyékát látjuk. A mint a vallások szellemülnek, a templomok fölöslegesekké válnak — az egyetlenegy Isten felőli azon gondolat által, melyet az okosság helybenhagy és erény általi imádássá leszen. *Lamartine.*

Isten azon czél, a ki mindig odább tartja magát azon mértéknél, melyet az emberiség megközelithetne: mindig haladunk, soha sem érjük el. *Lamartine.*

Nem az égi testek némák, hanem az istentagadók siketek. *Chateaubriand.*

Az istentagadás senkinek sem jó: sem a szerencsétlennek, kitől a reményt elrabolja; sem a szerencsésnek, kinek boldogságát elszáritja; sem a vitéznek, kit elfélénkit; sem a nőnek, kinek szépségét és kedvességét elhervasztja; sem az anyának, a ki gyermekét elpusztithatja; sem a főbbeknek, kiknek népeik hűsége felől más kezesük nincs, mint a vallás. *Chateaubriand.*

A pogány népek minden isteneinek eseményekkel, viszontagságokkal, átalakulásokkal teljes történelme van. A bibliai Istennek nincs életirata, nincs semmi személyes történelme; vele semmi sem történhetik, benne semmi sem változhatik, ő mindig és változhatlanul ugyanaz. *Guizot.*

Az Isten felőli képzet és annak minősége függ az apáink, a környék, az időkor vélekedéseitől, melyek a nevelés, szokás, példa s tekintély által belénk oltva megerősültek. *Helvetius.*

Az istentagadás engedetlenekké teszen. Miért számitgassuk, mennyi rosszat okozott a vallás? Jobb annál, hogyha tesszük azt a jót, a mit az tett. *Montesquieu.*

Az istentisztelet szüksége nem Istennek, hanem az embernek áll érdekében. *Constant Béniám.*

Ne imádd se az angyalokat, se az ördögöket; ezek is, mint te, részletes és korlátolt értelmü lények. *Malebranche.*

Az istentiszteletre egybegyültek közötti megjelenés elhanyagolása legalább is igen elvetemült könnyelmüségre mutat. *Feder Henrik.*

Az istenegység elve mindenütt létez, de nincs alkalmazva. Azt a tekintély nem akarja, mert még csak úgy ismeri, mint az ő tényleges intézményeivel ellenkező tant, melynek határozott alakjával csak a bölcsészek után ismeretes, a kiket is veszélyeseknek tart. *Constant Béniám.*

A papok, a maguk kezdő beszenteltjeikhez intézett nyilatkozataikban, az istenegységet most eltorzitják, majd ellökik; reájuk parancsolják mindig az erőszakolt szövetkezést a régi hagyományokkal, ezeknek adván az elsőbbséget. Tán a néptől elvonultan a szentélyekben szabadabb magyarázatokkal is élnek velük szemben; de az istenegység kérdése akkor csak feltételes, csak hozzávetőleges alakban jelenik meg azok figyelme előtt — ezer más kérdés között. *Constant Béniám.*

Az ember minél többre fejlődött értelmileg, az istenegység hitére áttérése annál könnyebbé, annál diadalmasabbá lett. *Constant Béniám.*

Mihelyest a természettani szabályok ismerete fölöslegessé, sőt elfogadhatlanná teszi a természetfeletti lények naponkénti közbejövetelét: az istentöbbség bukása csalhatatlan s országa örökre bevégződött. *Constant Béniám.*

A természettan mindenkép hasztalan és hamis, ha a természetben más akaratot keres az isteni hatalom akaratánál. *Malebranche.*

Ital.

Korcsmai számla megkeseriti a számadást, miután jó kedvet csinált volt. *Shakespeare.*

A bor nemcsak a szerelemnek, hanem a gyülöletnek is ad tüzet. *Jókai.*

Az ajkak és a pohár között sötét hatalmak keze lebeg. *Saphir.*

A vizben saját képedet megláthatod; a borban mások szivét kikémlelheted. *Saphir.*

Átkozott méreg az, a mely a bort jobbá teszi s a poharakat nagyobb gyönyörrel üritteti. *Hugo Victor.*

Mértékkel ivott bor felvidit bennünket,
De a pálinka elkábitja eszünket;
Néha az orvos is javal kis borocskát,
De sohasem hallám, hogy javal pálinkát.
Lassu méreg biz' ez, mely emészt bennünket,
Korcscsá teszi régi jó magyar vérünket,
Letépi orczáink vidám tekintetét,
S hitványnyá törpiti sokaknak termetét. *Czuczor.*

Itélet.

Az évszázadok eltünnek, mint egy álom. Halljuk! a trombita idéz a világbiró elé. A mérleg megcsendül és a Kérub olvassa a császároknak is az itéletet az Örökkévaló könyvéből. *Ampringen.*

Ha csak a felől itélünk, a mit látunk, nem csalatkozunk. *Malebranche.*

Mikor valakinek itéletét valóban bizalomra méltónak találjuk, méltán kérdhetjük: miként tette magát érdemessé e bizalomra? kétségkivül az önbirálat és mások maga felőli véleményének meghallgatása és felhasználása által. *Mill Stuart János.*

Izlés. Izlet.

Az izlés velünk született természeti képesség: de az emberek nem ugyanazon mértékben birják azt, nem mindenikben fejlődik ki egyenlő fokra, de mindeniknél elfajulhat bizonyos okokból. *Rousseau.*

Az izlet magas fokon áll akkor, mikor csak a válogatott embereket tudja megszenvedni. *Molière.*

Az izlés igazsága itél mind a felett, a mit kedvességnek nevezünk, ilyenek: az érzelgés, jólét, jóizüség, szellemvirág stb. A mint a dolgok biztos mérsékének érzését kiszabni nem lehet, épp úgy nem lehet meggyőzni felőle azokat, a kiknél az hiányzik. A mi több, az izlés tárgyai oly észrevehetetlen finomak, hogy azokról szabályokat sem alkothatunk. *Lambert őrgrófné.*

Káromlás.

Ha a teremtő mindenkire lövellené mennykövét, a ki elmedühében őt káromolni bátorkodik: a sürü fellegek a föld szinét mindig fedve tartanák s a mennykőhullás meg nem szünne. *II. Fridrik.*

Káröröm.

Azt, a miért az egyik komolyan szenved, a többiek kinevetik; örvendenek rajta, ha megalázva láthatnak valakit, a kire irigykedtek. *Jókai.*

Gyüjtötte: Kiss Mihály.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Unitárius kereszténység. Egyházi beszédek. Irta *Péterfi* Dénes. Budapest, 1907. Kókai Lajos bizománya. 8-ad r. V. 174 l. Bármennyire szeretnők folyóiratunk szerkesztőjének szónoki műveit magunk is méltatni, le kell arról mondanunk. Azonban közöljük itt, a mi azokról a protestans sajtóban megjelent.

A „Protestans Szemle" a kötetről a következő ismertetést adja:

Péterfi Dénes, kolozsvári lelkész, előkelő irója a magyar unitarizmusnak. Felfogásában emelkedettség, gondolkozásában nemesség, nyelvében szin és erő, beszédében ékesség és méltóság nyilatkozik meg, mely igehirdetői és irói tulajdonságok miatt Péterfit a nem-unitárius olvasó is élvezheti. Kézalatti beszédeit ezek a jó tulajdonságok jellemzik, a mi a rövid előszóból is látható.

A kereszténység, mondja Péterfi, a Krisztus személyiségéhez kötött vallás, az emberiség vezérlő szelleme. Egy vallás sem felel meg inkább az emberi lélek gondolatvilágának és nemes vágyodásainak, mint a Krisztus vallása. A mi a keresztény hit és életnézletet valaha az emberiség lelkéből kitolni akarta, csak arra szolgált, hogy még inkább megláttassék annak igazsága. Bárhogyan támadják ma is, avagy bármivel is akarnák helyettesíteni, az evangélium prédikáltatni fog, a szószékeken fölhangzik a keresztény ige, hogy világoljon és épitsen, de az értelmi haladástól nem elkülönülve, hanem a megbővült ismeretekkel Istennek világáról és az életről még teljesebb látást, tisztább fölfogást nyerve, annál erősebb fénynyel világitson és annál bensőbben épitsen. Mert a keresztyénség nem oly vallás, mely a haladást kizárja s azzal szemben mint ellentét álljon, hanem magának a józan emberi haladásnak a szelleme.

Néhány darab az igy felfogott keresztyénségből az itt közlött beszédek, a melyeknek száma tiz, czimei a következők: Egy az Isten. Jézus Krisztus. Keresztény eszményiség. Hivők és kételkedők.

A szentlélektől való indittatás jelei. A jó cselekedetek. Keresztény egyenlőség. Az unitárius kereszténység megtartása. Történelmi pillanatok forrásai. Vallástétel a Krisztusról.

E czimek alatt nagy és érdekes tárgyakról elmélkedik és szónokol a szerző. Elmélkedik az unitárizmus ismeretes szellemében és a magyar ékesszólás eszközeinek öntudatos felhasználásával. Unitárizmusa azonban az a nemesebb fajta unitárizmus, melynek Channing volt egyik nagy mestere, kinek irásaiban és beszédeiben a keresztyén theizmus sok nemes eszméje csendül meg, ki az evangéliomnak, ha nem is egész teljességét, de sok igazságát hitte és szólotta. Igy Péterfi is.

„Mi hiszünk és azért áldozunk — mondja Péterfi „vallástétel a Krisztusról" szóló beszédében. — Hiszünk a Krisztusban, az ő evangéliuma erejében. Hiszünk a kereszténység nemesitő voltában, az emberi keblet jó és nemes érzelmekkel megtermékenyitő és minél tisztultabb, annál tisztább és nemesebb érzelmekkel termékenyitő hatásában. Hiszünk jóindulatot, áldozatkészséget előhozó, közösséget fentartó hathatósságában. Hiszünk és azért mi is áldozunk. És a hitből áradt ama felbuzdulásba, mely az elmult százévekről jön le a mi korunkra, mely az elődök történelméből száll hozzánk, beléboesátjuk a mienket; az ő hitbuzgalmuk folyamába ama forrásokat, melyeket a hit a mi keblünkben fakaszthat; az ő hitbuzgó cselekedeteik, az ő áldozataik hosszú, fényes lánczsorába belékapcsoljuk a mi cselekedeteinket, a mi áldozatainkat; az ő hitükkel, áldozatkészségükkel egyesitjük a mi hitünket, áldozatkészségünket, hogy a mi nemzedékünktől erősitve, a mi nemzedékünktől megszépitve, öröklődjék tovább e fenséges alkotás, e ma is és örökké bámulatos vallástétel a Krisztus mellett, az ő vallástételük és a mi vallástételünk!"

Igy hisz és prédikál Péterfi, kinek beszédeiben kétségkivül van némi evangéliomi íz és még több az evangéliomi szín, a mi Péterfit jóval fölébe emeli az elesépelt vulgaris rationalismusnak. Magasabb a szinvonala, előkelőbb a modora, formásabb az ékesszólása, kenetesebb a szava, elevenebb a hite. . . ."

A „Sárospataki Ref. Lapok" meg igy ir:

. . . Ezek az egyházi beszédek mind igen tartalmasak, mélyen járók. Olvasásuk alkalmával érzi, látja az ember, hogy szerzőnek vannak eredeti szép gondolatai, van költői ereje, tehetsége s hogy

kiváló szónok lehet. Az unitárius egyházi tan és felfogás különösen kidomborodik az „Egy az Isten“ és az „Unitárius kereszténység megtartása“ cz. beszédekben. Úgy a mély tartalom, mint a gondos, szónokias kidolgozás egyaránt igen értékesekké teszik e beszédeket. Nagy gondot fordit szerző arra is, hogy hallgatóit az általa hirdetett valláserkölcsi igazságok éltető erejéről, boldogitó voltáról meggyőzze s lelkesen buzditja a jézusi elveknek a gyakorlati életben való megvalósitására. Mi lelki gyönyörüséggel olvastuk a magas szellemi szintájon álló szerzőnek eme remek beszédeit s ezekről is méltán el lehet mondani azt, a mit úrvacsorai beszédeiről elismertek birálói, hogy: „gyöngyei a magyar unitárius irodalomnak“. Sőt szerintünk ezek még amazoknál is becsesebbek és értékesebbek“.

A kötet kiállitása finom és ára 3·20 kor. *(A.)*

The lager meaning of Unitarianism. A Sermon by Rev. J. T. *Sunderland*, minister of Unity Church, Hartford Conn. — Egy amerikai unitárius lelkésznek beszéde, a Sunderlandé, ki Angliában és Indiában is több helyen prédikált az unitarismusról. Sunderland indiai útja után pár évig Californiában volt az egyik gyülekezetnek lelkésze; most Connecticut államba Hartford városába ment át és ezzel a beszéddel foglalta el új állomását. Beszédét folyóiratunknak is megküldötte. Az unitarismus főbb elveinek magyarázata e beszéd és előnyösen tér el sok angol beszédtől abban, hogy inkább megfelel a predicatio követelményeinek s gondolatai átlátszók, tiszták, erős vallásos meggyőződésből származók.

KÜLÖNFÉLÉK.

A csókfalvi zsinat. Aug. 25-én egyházunk zsinatot tart Csókfalván. Négyévenként szokott az unitárius egyház zsinatot tartani az egyházkörökben rendre. Most a marosi egyházkör következett és a Kisküküllő melletti Csókfalvát jelölte ki a zsinat helyéül. Fontosabb tárgyai lesznek ez egyházi gyülésnek az államsegély ügye, a székelykeresztúri és tordai gymnasiumok fejlesztésének kérdése és egy új főgondnok választása. Vajha ezek az ügyek minél jobban intéztetnének el a közegyház javára, mely intézményeket kiván életre alkalmassággal s embereket vallásos és bátor szellemmel.

Protestans sajtószövetség. A róm. katholikusoknak hazánkban már rég van ily szövetségük a „Pázmány-egyesületben". A Bocskay-ünnepélyen Hajdubözörményben református és ágostai ev. férfiak értekezletet tartottak, hogy a protestansok számára is az egyöntetübb védekezésért állittassék fel sajtóiroda, mely a politikai napi sajtót megfelelően informálja, a prot. érdekeket védelmezze és a fontosabb kérdésekben a tájékozódást lehetővé tegye. A prot. sajtóiroda felállítására az előkészités folyamatban van. Annyi bizonyos, hogy a magyar protestantismus helyzete indokolttá tesz minden lehető védekezést, mikor a róm. kath. egyház minden eszközt felhasznál hatalmának terjesztésére és a vallási jogegyenlőség mellett még mindig az államvallás kiváltságait élvezi a mi országunkban.

A görög keleti magyarok ügyének rendezésére Csongrád megyéből mozgalom indult. A felekezetközi viszonyok, a nemzetiségi állapotok egyaránt szükségessé teszik, hogy a görög keleti vallásu magyaroknak egyházi ügyei törvény által rendeztessenek. Ezt a kérdést bővebben megvilágitja a jelen füzetünk elején közölt alapos tanulmány, mely az ügynek minden részletét felöleli s a törvényhozásnak eddigi felintézkedéseit felmutatva, teszi láthatóvá az ügy rendezésének szükséges voltát, s egyúttal tájékoztatóul szolgál mindazoknak, a kik e kérdéssel foglalkoznak.

A németországi Protestantenverein Wiesbadenben tartotta meg évi gyülését. A szabadelvü szellem a német protestantismusban újra éled. Erről tesz bizonyságot a wiesbadeni gyülés, mely nagyon népes volt és általános érdeklődés közt folyt le. Különösen figyelmet keltett Fischer lelkész előadása, melyben a német egyházpolitikai helyzettel foglalkozott. Fischer az egyházpolitikai helyzetet szemlélve arra a következtetésre jut, hogy azok az elvek, melyek régebb a gyakorlatban éltek, most elméletben folytatódnak és a melyek elméletek voltak, most a gyakorlatban élnek. Korunk emberei azt mondják, hogy az egyház uralmának vége, de elméletben a vallás az ilyenek előtt az életen kivül álló szent dolog s nem az élet hatalma. Elméletben korunk az egyetemes papság elvét tartja, de a gyakorlatban a lelkész s a lelki atyák azok, kik a csapatokat vezetik. A katholicismus az egyházba akarja bényelni a világot, a protestáns orthodoxia a kereszténységbe, a liberalismus meg megvalósitani akarja a kereszténységet a világban.

Poroszországban a vallás- és közoktatásügyi ministerségtől nemrég visszalépett Studt minister alatt az állam tekintélye a róm. kath. egyházzal szemben nem egy esetben csorbát szenvedett. Közelebb is nyilvánosságra jutott egy ily eset. Az egyetemeken a katholikus theol. facultasok is az egyetemi szabályok alatt állanak s a püspöknek nincs joga arra, hogy egy egyetemi theol. tanárt közvetlenül felelősségre vonhasson s a tanár püspökével hivatalos ügyekben nem közlekedhetik, csakis az állami hatóságok útján. Fegyelmi ügyekben, mint végső forum, a ministertanács itél. Csak a strassburgi egyetemre nézve, hol a theol. facultas alapitásakor kiköttetett, áll fenn az a jog, hogy a püspök a kormánytól követelheti, hogy az előtte gyanus theol. tanárt czime, rangja és fizetése meghagyása mellett állásából letegye és helyette nevezzen ki póttanárt. A münsteri püspök Renz tanár esetében hallgatólagosan ezt a jogot vette igénybe. Szerinte kétes tanok miatt felelőségre vonta s mivel Renz az ő álláspontjából nem engedett, az előadástól eltiltotta, minden további megbeszélést megtagadva. És a minister engedte, hogy mindez megtörténjék, az egyháztól szorongatott állami tanárnak jogos védelmet nem nyújtott s Renz végre is — nem a minister érdeméből — a breslaui egyetemen folytathatja tanárságát. Ily esetek történtek Studt minister alatt, kinek aztán, mert a róm. kath. egyház túlkapásaival szemben elnéző volt, a ministerségből távoznia kellett.

X. Pius pápa syllabusa. A pápa syllabust bocsátott ki. IX. Piust akarja, a mint mondják, követni, s emez elődének a syllabusát kiegésziteni. A IX. Pius syllabusa azt czélozta, hogy megvédje az egyházat és hitet a kivülről jövő támadások ellen: a X. Piusé pedig a „modernismus“ ellen védekezik, mely Amerikából jött s mely XIII. Leo idejében, ki a tudományos vizsgálódásoknak bizonyos engedményeket tett, Francziaországban a Loisy abbé könyveiben, Olaszországban Murri és Foggazaro munkásságában mutatkozott. A kath. „modernismus“ mind több hivet nyert. Gondolkozó katholikusok szükségét érezték annak, hogy a róm. katholicismus a modern szellemmel kibékittessék. Az új syllabus e törekvésnek ellentmond, nem ismeri el a tudományos vizsgálódás függetlenségét. 5-ik czikkelyében az egyház jogának nyilvánitja: „hogy az emberi tudomány állitásai felett itéletet mondjon“. 11-ik czikkelyében meg így szól: „Az isteni ihletés a szentirást úgy egészében, mint minden részében biztositja a tévedéstől.“ Egyszóval Szent Péter széke előtt a modern katholikusoknak nincs létjogosultsága.

A pápai csalhatatlansággal a Vatikan feltenni vélte a papi uralom koronáját s kizártnak látszott, hogy a mi a Vatikánból jön, azt a laikus birálja. De a pápai Index-szel közelebb ez történt. Egy német és angol katholikusokból álló gyülés, mindamellett, hogy a pápa iránt teljes odaadását fejezte ki, az Indexben eltiltott könyvekkel foglalkozott és azt a kivánságot fejezte ki, hogy bizonyos könyvekre a tilalom vonassék vissza, mert azoknak a könyveknek az eltiltása a modern müveltség elleni tett volna. Ez nem nyilvános gyülés volt s most kutatják, hogy ki árulhatta azt el. A „Germania“, a német klerikalisok lapja azt hiszi, hogy ezt csak az egyház ellenségei tehették: mások meg úgy gondoljak, hogy a jezsuiták. A Germania védi a gyülést, hogy annak tagjai nem lehettek az egyház ellenségei, mert a mit tettek, azt az egyház értelmében tették. Bárhogyan, a róm. kath. laikus férfiak birálata már protestans cselekedet!

A róm. katholikus papság nevelése Olaszországban alantos szinvonalon kell hogy álljon. A püspökök által fentartott seminariumok nem nyujtnak kielégitő tanultságot s nem is rendelkezik mindenik elégséges eszközzel. X. Pius most tanulmánytervet dolgoztatott ki, mely eladdig, hol a tulajdonképpeni theol. oktatás kezdődik, az állami iskolákéval csaknem egyezik. A hol a püspöki egyházmegye nem bir magára jó iskolát fentartani, egyesülhet egy

másikkal, hogy együtt közös seminariumot tartsanak fenn. A haladást a szabadelvü olaszok ily formában is csak üdvözölni tudják, mert a kereszténység mindig szükséget szenvedett ott, hol hirdetői tudatlan és durva emberek voltak s mert a tanulás mindig a továbbhaladásra vezethet.

Olaszországban Muni lelkész katholikus politikai pártot akart alakitani „Lega nazionale“ elnevezéssel. A párt mindazon dolgokban elismerte volna az egyházi tekintélyt, melyek a hitet, a vallás gyakorlatát és a moralt illetik; de tisztán politikai kérdésekben független lett volna, nem hivatalos katholikus. A pápa jun. 5.-ikéről kelt jegyzékében ezt a tervet az „Osservatore Romano“ szerint elvetette. A Vatikánban úgy látszik nem biztak egy oly olasz párt jövőjében és nem főleg abban, hogy a Vatikánhoz hű lesz. A magyarországi kath. néppártban és a német centrumban azonban már a pápai udvar is megbizik. Ezeknek a hűségében nincs kétsége.

Norvégiában a vallási szabadelvüség újabb s biztató tüneteket mutat. Ezelőtt két évvel a norvég prot. egyházban nagy vitát idézett elő, hogy egy theologiai tanári székre a szabadelvü Ording tanárt hivták meg. De az orthodoxok ellenmondása ellenére is Ording választása megerősittetett és a tanszéket elfoglalta. Most Konow lelkész Bergenben két előadást tartott a modern kereszténységről és a büneset történelmi voltát, a szüztől születést és a testi feltámadást elvetette. Püspöke ezért felterjesztést tett a vallásügyi ministerhez és kivánta az eljárás bevezetését Konow lelkész elmozditására. Erre Konow kijelentette, hogy nem hagyhatja el állását, mivel magát kereszténynek érzi. Kérdés, hogy azok, kik elmozdittatását kivánják, kedvező választ fognak-e a ministertől kapni. Ording tanár a lapokban védelmére kelt Konow lelkésznek s gyülekezetének is számos tagja nyilatkozatot tett közzé, hogy nézeteiben osztoznak s azokat teljesen a magukénak is vallják. Björnson, az ismert nevü iró is nyilatkozott e dologból kifolyólag: „A papok jól tudják, hogy sok dogma már túlélte magát és mégis a gyülekezeteket a régi tudatlanságban hagyják“.

Genf cantonban az állam és egyház szétválasztását 1907 junius 30.-án 7500 szavazattal 6700 ellenében kimondták. Genf városa 1926 szavazattal 1589 ellenében szerepelt e szavazásnál. Az egyházak segélyezése e szerint a költségvetésben megszünik. A protestansok megrövidülését jelenti e határozat. A protestans Genfben a prot. egyházak államsegélyt nem élvezhetnek. Róma nem

válogatós az eszközökben. Mit törődnék az elvi következetlenséggel? Francziaországban a szétválasztást ellenezte. Itt meg éppen a róm. kath. papok voltak azok, kik azt sürgették és a socialistákkal egyesülve a javaslatra a többséget összehozták. Az mit sem változtat a dolgon, hogy itt a javaslatnak a szétválasztás helyett „a cultus budget eltörlése“ czim adatott. Itt előzetesen biztositást szereztek, hogy a templomok, melyek Schweitzban a községek tulajdonai, az övéik lesznek s tényleg az új törvény szerint a templomok ingyen meghagyandók az egyházak használatában, vagy pedig a kormány beleegyezésével ingyen átengedhetők a felekezeteknek a javitás kötelezettségének átvállalása mellett. Igy aztán legbuzgóbb harczosai lettek a szétválasztásnak. A protestans papok közül is elvből többen szavaztak rá. De a genfi szétválasztási törvény nem a szabadelvüség győzelme, hanem a szabadelvüség kihasználása a római egyház részére, mit megerősit egy schweitzi tudósitás is.

A californiai unitariusok új épületet emelnek 1904-ben felállitott theol. akademiájuknak. Cutting Ferencz és neje oaklandi lakósok s Davis Horace-né asszony sanfranciscói lakós adományaiból indult meg ez intézet. A szükséges tanerők fentartásáról az alapitók bőven gondoskodtak, sőt Cutting Ferenczné asszony telket és épületet is adott, mely azonban csak ideiglenes használatra alkalmas. Ezért elhatározták egy új épület emelését közadakozásból. A kivánt összeget a kitüzött két év alatt kétségtelenül össze fogják hozni. Az első adakozó itt is Cutting asszony, ki egy 40.000 dollárra becsült területet ajánlott fel az új épület telkéül, a legelőnyösebb helyen, a californiai tudományegyetem déloldali főbejáratával szemben, a San-Francisco melletti Berkeley-ben. Magát a californiai tudományegyetemet is főképpen unitariusok hozták létre.

A Brahmo-Somaj Calcuttában theologiai intézetet alapit. Az intézet neve: „Brahma-Vidyalaya“, „Theologiai akadémia India számára“. Czélja szabadelvü theologiai oktatást adni a theismus elvei szerint s predicatorokat nevelni, kik a theismust Indiában és egyebütt terjeszszék. A theol. tudományosságot ápolja a theol. rendszerek, a vallási tanok és egyházak kifejlődése történetének vizsgálásával s a nagy emberek és szentek életének ismertetésével. A gyakorlati életre is tekintettel lesz, a társadalmi és philanthropikus munkára előkészit. A tanulók számára alapitványokat állit. Burdwan maharadzsája 3600 rupiát biztositott évenként az intézet számára. Az akadémia tanácsa dr. Bhandarkar R. G., Nath Tagore S., Nath

Sen B. ismert férfiakból alakult meg s czéljuk, hogy az intézet már a jövő évben megkezdje működését és elsőrangu intézetté fejlesztessék.

Az amerikai kormány ez évi nevelésügyi kimutatása szerint az Egyesült Államokban 7411 theologiai tanuló volt. Az utóbbi tizenöt év alatt keveset növekedett a theologiát hallgatók száma, holott az Egyesült Államok népessége ez idő alatt nagyon is nőtt és a lelkészek száma is, mert a mig az 1880-iki népszámlálás szerint 775 lélekre esett egy lelkész, az 1900-iki szerint 681 lélekre esik egy. Ebből az következtethető, hogy Amerikában sok nem tanult embert alkalmaznak lelkésznek.

Chamberlainnek, a hires angol unitarius államférfiunak a lordok házában egy oktatásügyi vita folyamán Hereford anglikán püspök a magas oktatást illetőleg méltó elismeréssel adózott. Chamberlain — mondotta Herford — nagy szolgálatot tett, hogy az angol nemzet életében két forradalmat idézett elő. Mikor kibontotta a tarifa-reform zászlóját, pártjában ezzel szakadást okozott, de a nemzetet gondolkodóba ejtette és a vagyoni gyarapodásnak új utját nyitotta meg. Ez volt az egyik forradalom; a másik pedig a birminghami egyetem alapitása. Mindkettő közvetlenül vagy közvetve jótékony hatású volt. A birminghami egyetem, ama nagy város életének központja alapitása által lerombolta az addigi rendszert, mely Közép- és Észak-Angliában uralkodó volt és a gazdag nagy városokat arra ösztönözte, hogy a magasabb nevelés iránt érdeklődjenek, s Birmingham példáját Manchester és más városok követték. Ez egyike volt a legnagyobb szolgálatoknak, mit az angol nemzeti életnek az utóbbi időben tettek.

A jövő nemzedék. E czimen a Budapesti Hirlap 99. számának vezérczikke a következő tanulságot adja elő: 1900 óta Magyarország lakóinak 0·4 százaléka unitárius. Az 1905/6. tanévben a középiskolai tanulók 0·8 százalékát ők adták, tehát 2-szeres arányban tanulnak s a többi felekezet közül csak a luth. versenyez vele a zsidón kivül. 100,000 kath. lakosra jut 337 középisk. tanuló, 489 luth. és 781 unitárius! A főisk. tanulók közül 57 kath. és 75 luth.-ra 146 unitárius esik! Művelődésük aránya: ha a kath.-nak 1 százalék, a lutheránusnak 1·32, az unitáriusnak 2·56 százalék a megillető arányszáma. *(K.)*

ARANYKÖNYV.

Adakozás a kolozsvári egyházközség templom-tornya újraépitésére.

(XIX—XXIII. közlemény.)

Engel Gáborné, H. Haller Kornélia . . .	20	K.
Dr. Gálffy Endre	10	„
Sinczky Julia	10	„
Pap Károlyné, Orelt Mária	20	„
Répa M.	3	„
Szentmártoni Kálmán	5	„
Rend Domokos	5	„
Nagy Elemér	10	„
Árkosy Lajos	50	„

I—XXIII. közl. összesen: 6426 korona.

Ezzel az adakozást a toronyépitésre, hálás köszönet mellett bezárjuk. De az adakozás folytatását kérjük az egyházközség közalapja számára és a templom egyéb szükségére.

Az egyházközség elöljárósága nevében:

Kolozsvárt, 1907 augustus hó.

Péterfi Dénes,
unitarius pap.